

รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์
ชุดโครงการประเมินสถานภาพการศึกษา

เอกสารหมายเลข 3

ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล พิญชีระนันท์

เอกสารประกอบการประชุม

เสนอผลการวิจัยชุดโครงการประเมินสถานภาพการศึกษา

จัดโดย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

วันที่ 18-19 มิถุนายน 2541

ณ ห้องประชุมอาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**ร่างรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์
ชุดโครงการประเมินสถานภาพการศึกษา**

เอกสารหมายเลข 3

ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล ทิพย์ระนันท์

**เอกสารประกอบการประชุม
เสนอผลการวิจัยชุดโครงการประเมินสถานภาพการศึกษา
จัดโดย สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
วันที่ 18-19 มิถุนายน 2541
ณ ห้องประชุมอาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
ชุดประเมินสถานภาพการศึกษา

โครงการที่ ๑ : ความเชื่อและพิธีกรรม

นฤมล นิธิวีระนันท์
30 เมษายน 2541

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

- ชื่อเรื่อง :** ชุดโครงการประเมินสถานภาพไทยศึกษา
โครงการที่ 9 : ความเชื่อและพิธีกรรม
- หัวหน้าโครงการ :** ดร. นฤมล นิธิธีระนันท์
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- นักศึกษาผู้ช่วย :** น.ส. ภรณ์ หิรัญวรชาติ
ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- แหล่งทุน :** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- วัตถุประสงค์ :** 1. เพื่อประมวล จำแนก และประเมินเอกสารและผลงานไทยศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไททั้งในและนอกประเทศไทย เปรียบเทียบมุมมองของนักวิชาการชาติต่างๆ สรุปพัฒนาการและทิศทางของการศึกษาที่ผ่านมา
2. เพื่อแสวงหาโจทย์วิจัยและประเด็นคำถามใหม่ๆ รวมทั้งเสนอวิธีการศึกษาวิจัยซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น
- วิธีการวิจัย :** ขั้นแสวงหาเอกสารและประมวลความรู้
1. สำรวจ แสวงหา และคัดเลือกผลงานการศึกษาค้นคว้าวิจัย (ภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส และลาว) เกี่ยวกับระบบความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท จากห้องสมุดของภาครัฐ ภาคเอกชน และจากศูนย์หนังสือต่างๆ
2. จำแนกหมวดหมู่ของเอกสารเพื่อให้ง่ายต่อการประเมินสถานภาพการศึกษา รวมทั้งการวิเคราะห์ ดีความ และสังเคราะห์ในขั้นต่อไป
- ขั้นประเมินสถานภาพ
3. สรุปงานเขียนเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมโดยยกตัวอย่างงานชิ้นสำคัญๆ
4. วิเคราะห์ ดีความ และประเมินผลงานการศึกษาในแง่ของกรอบความคิด มุมมอง ขอบเขต เป้าหมาย และสาระของข้อค้นพบที่สำคัญๆ เปรียบเทียบกรอบความคิด วิเคราะห์ปัญหาและข้อจำกัดของกลุ่มผู้ศึกษา และประเมินกระบวนการทัศน์โดยรวม โดยพิจารณา

ถึงพัฒนาการของทิศทางการศึกษาที่ผ่านมาและความก้าวหน้าของการแสวงหาคำตอบในประเด็นต่างๆ

ขั้นสังเคราะห์ สรุปผล และเสนอแนะ

5. สังเคราะห์ และจัดระเบียบองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท และนำเสนอคำถาม ประเด็นการวิจัย หรือข้อแนะนำเพื่อที่จะพัฒนาชุดโครงการวิจัยเกี่ยวกับไทศึกษาในอนาคต

ระยะเวลา : 12 เดือน (1 มิถุนายน 2540 - 30 พฤษภาคม 2541)

ผลการศึกษา : งานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในประเทศไทยมีทั้งการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและการศึกษาวิจัยในเชิงวิเคราะห์ กลุ่มที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้มากที่สุดคือกลุ่มไทยวน (คนเมือง) ในภาคเหนือของประเทศไทย ส่วนกลุ่มไทยสยามในภาคกลาง ไทยอีสาน และไทยปักษ์ใต้ มีการศึกษาอยู่มากพอควร กลุ่มอื่นๆ (ลื้อ ไทใหญ่ พวน ฯลฯ) นั้น การศึกษายังมีอยู่จำกัดมาก สำหรับกลุ่มไทนอกประเทศไทย (อาหม, คำปาง, พ่าเก้, อ้ายตน, คำตี, ได้คง, เชน ลื้อ, พวน, ไทแดง, ไทขาว, ไทดำ, ญ้อ และจ้วง) ก็มียานเขียนอยู่จำกัดมากเช่นกัน และที่ผ่านมาก็มักจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่เรียบเรียงและบันทึกโดยนักวิชาการท้องถิ่น ซึ่งเสนอรายละเอียดโดยไม่เน้นที่การวิเคราะห์เนื้อหา เนื่องจากการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีหรือการโต้แย้งโดยใช้กรอบแนวคิดที่ชัดเจนนั้นเป็นมรดกของระบบคิดแบบตะวันตก

ข้อค้นพบที่สำคัญจากศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไทหลายๆ กลุ่มก็คือ การมี "มรดกร่วมทางวัฒนธรรม" ซึ่งเป็นสิ่งเหลือรอดที่แสดงให้เห็น วัฒนธรรมอันเก่าแก่ของไทยโบราณ (survivals of the ancient Tai culture) เช่น ความเชื่อเรื่อง แถน ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ เลือเมือง ใจบ้านใจเมือง ขวัญ พิธีกรรมในการเปลี่ยนช่วงชีวิต การสักลาย และความเชื่อกับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสัตว์บางอย่างในตำนาน

บทสรุปและข้อเสนอแนะ : นอกจากจะศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมร่วมในกลุ่มชาติพันธุ์ไทแล้ว ยังมีประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาและค้นคว้าเพิ่มเติม เช่น อุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจระดับประเทศที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อและพิธีกรรม การที่วัฒนธรรมกระแสหลักพยายามครอบงำชุมชนและการที่ชุมชนตอบโต้การแพร่ขยายของวัฒนธรรมกระแสหลัก ฯลฯ

Executive Summary

- Title :** Assessing the Status of Tai Studies
Project 9 : Beliefs and Rituals
- Head of the Project :** Narumon Hinshiranan, Ph.D.
Social Research Institute, Chulalongkorn University
- Student Assistant :** Ms. Porranee Hiranvorachat
Graduate Student, Dept. of Sociology-Anthropology
Faculty of Political Science, Chulalongkorn University
- Source of Funding :** Thailand Research Fund
- Objectives :**
1. To collect, categorize, and assess written works on beliefs and rituals of the Tai people, and to summarize the development and direction of the studies.
 2. To seek and identify new research questions, including research methodology, which contributes to the more profound understanding of the Tai beliefs and rituals.
- Methodology :**
1. Selecting and collecting written works on the Tai beliefs and rituals from government and private libraries.
 2. Classifying the works into appropriate categories to facilitate the next step of analyzing and assessing materials.
 3. Summarizing the development of studies.
 4. Assessing and comparing the works with regard to their frameworks, approaches, scopes, purposes, and findings. Identifying problems and limitation of the researchers.
 5. Recommending research questions/topics and methodology to develop prospective research project.
- Length of Study :** 12 months (1 June 1997 - 30 May 1998)

Findings : A great number of research works have been conducted in northern Thailand so materials on the beliefs and rituals of the Tai Yuan are abundant. There is also a good proportion of research done on the Siamese Thai, Esan Thai, and Southern Thai. The literature on the other Tai groups in Thailand and elsewhere (Ahom, Khamyang, Turung, Phake, Aiton, Khamti, Tai Mao, Khun, Lu, Tai Ya, Phuam, Tai Neua, Tai Daeng, Tai Khao, Tai Dam, Phu Thai, and Yo) is meager, and most are descriptive works written by native scholars.

The major finding from comparative Tai studies is the shared cultural heritage of several beliefs and rituals which reflects survivals of the ancient Tai culture, for instance, the beliefs and rituals regarding Taen and other significant spirits, city pillar and heart of the village/town, kwan, tattoo, certain legendary creatures, etc.

Conclusions and Recommendations : Further comparative research is needed to make a firm conclusion on aspects of shared beliefs and rituals among the Tai population. Other research inquiries should be made, such as the impact of national political and economic ideologies on the change/transformation of beliefs and ritual practices, the revival and reinvention of traditional beliefs and rituals for tourism purpose, etc.

รายงานความก้าวหน้าของโครงการชุดประเมินสถานภาพไทศึกษา

โครงการที่ 9 : ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล หิณฺฐะนันท์

30 เมษายน 2541

ในการประเมินสถานภาพไทศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมนี้ ผู้วิจัยได้เลือกประเมินเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาแบบดั้งเดิม (animism) หรืออาจจะเรียกว่าศาสนาชาวบ้าน (folk religion) ของกลุ่มชาติพันธุ์ไททั้งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในและนอกประเทศไทย ความเชื่อดั้งเดิมนี้นี้มักจะเกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องผี ขวัญ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเหล่านี้ เช่น พิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีเมือง การทำขวัญ การรักษาโรคด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์ ฯลฯ

งานประเมินสถานภาพเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมนี้ไม่รวมงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ ทั้งความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เช่น พิธีทำบุญทอดกฐิน สวดมหาชาติ ฯลฯ เนื่องจากระบบความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่ศาสนาพุทธจะแพร่กระจายเข้ามายังภูมิภาคนี้เป็นระบบความเชื่อโบราณที่ชนเผ่าไทหลาย ๆ กลุ่มมีส่วนร่วมกัน ดังนั้น ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่น่านำมาศึกษาเปรียบเทียบ

ชนชาติไทบางกลุ่มได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาน้อยมาก เช่น เผ่าไทดำ ซึ่งยังรักษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับแดน ผี และขวัญไว้ได้อย่างดี (Sumitr 1980) ส่วนเผ่า Chung-Chia (จุงเจีย) ไม่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธแต่กลับได้รับอิทธิพลจากลัทธิเต๋า เช่นที่ ไชเดนฟาเดน (1958:57 ff) ได้บรรยายว่า

The Theravada Buddhism of the Mekong river Tai is not found among the Chung-Chia. Their religion is best described as a mixture of Taoism and animism.

สุมิตร ปิติพัฒน์ ได้กล่าวว่าหากนักวิชาการมุ่งความสนใจไปที่กลุ่มไทที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ก็จะทำให้เข้าใจในต้นกำเนิดและวิวัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมไทได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมในศาสนาพุทธของเผ่าไท (โดยเฉพาะในประเทศไทย) ได้มีการศึกษาค้นคว้าและบันทึกไว้แล้วอย่างละเอียดและต่อเนื่องโดยนักวิชาการทั้งไทยและเทศ ทั้งยังผ่านการวิเคราะห์จากหลายมุมมองเนื่องจากเป็นศาสนากระแสหลักในหลายๆ สังคม ในภูมิภาคนี้ ในทางตรงกันข้าม การให้ความสำคัญกับการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อพื้นบ้านยังมีน้อยมาก

งานเขียนเกี่ยวกับความเชื่อพระศรีอารีย กบฏผู้มีบุญ ฝันบุญ พระโพธิสัตว์ ไม่ได้รวมอยู่ในการประเมินครั้งนี้ เนื่องจากความเชื่อดังกล่าวเป็นความหวังหรือความใฝ่ฝันในสังคมอุดมคติ โดยมีความคิดพื้นฐานอยู่บนความเชื่อทางศาสนาพุทธ ซึ่งได้ผลักดันให้เกิดขบวนการและความเคลื่อนไหวของประชาชนเพื่อระเบียบสังคมใหม่

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับราชสำนัก ก็อยู่ นอกเหนือการประเมินนี้ รวมไปถึงพิธีที่เกี่ยวกับกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือขุนนาง เช่น พระราชพิธี 12 เดือน (เถลิงถวัลย์ราชสมบัติ และพระราชพิธีอื่นๆ) พิธีกรรมเหล่านี้มักจะกระทำเพื่อเสริมอำนาจบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน โดยเกี่ยวพันกับศาสนาพราหมณ์ซึ่งเชื่อกษัตริย์เป็นสมมุติเทพหรืออวตารหนึ่งของเทพ พิธีกรรมเหล่านี้มักจะกำหนดและดำเนินการโดยราชสำนัก ในพิธีมักจะมีปุโรหิตและพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี พิธีเหล่านี้ยังอาจจะเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพุทธซึ่งนับถือกษัตริย์ว่าเป็นผู้ทรงบุญบารมีและเป็นผู้ที่ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม

ขั้นตอนของการประมวลความรู้

1. การแสวงหาและรวบรวมเอกสาร

ผู้วิจัยได้สำรวจและแสวงหางานเขียนเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมจากห้องสมุดของหน่วยงานรัฐและเอกชนดังนี้

● จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือ ห้องสมุดในเครือ Chulalinet อาทิ หอสมุดกลาง (ซึ่งรวม Thailand Information Center หรือ TIC) ห้องสมุดคณะรัฐศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ และห้องสมุดสถาบันไทยศึกษา ซึ่งได้รวบรวมเอกสารเกี่ยวกับไทดำและไทขาวไว้มากพอสมควร และได้แยกเอกสารออกเป็นเอกสารภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส และเวียดนาม

- มหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลาง

- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลาง และห้องสมุดคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

- สยามสมาคม ห้องสมุดหนังสือและวารสาร

งานเขียนที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมแบ่งออกได้เป็นหลายประเภท คือ

- บทความในวารสารทั่วไป
- บทความในวารสารทางวิชาการ
- รายงานนำเสนอในการประชุมสัมมนาต่างๆ
- รายงานการวิจัย
- หนังสือ
- วิทยานิพนธ์ ระดับมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต

ปัญหาที่พบในการแสวงหาและรวบรวมเอกสาร

ผู้วิจัยได้คัดเลือกรายชื่อเอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมจากบรรณนิทัศน์ที่รวบรวมโดย Shigeharu Tanabe คือ Religious Traditions among Tai Ethnic Groups : A Selected Bibliography (1991) และค้นหาเอกสารเหล่านั้นจากห้องสมุดต่างๆ ดังที่กล่าวแล้ว แต่ไม่พบวารสารต่างประเทศหลายๆ ฉบับ เช่น South East Asian Review, Ethnologica, Bulletin et

Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris, Oriens Extremus,

Journal of the University of Gauhati, Sojourn ฯลฯ

งานเขียนที่ไม่ได้ตีพิมพ์ก็เป็นเอกสารที่ค่อนข้างจะหายาก เช่น วิทยานิพนธ์ที่ผู้เขียนศึกษาและค้นคว้าในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ วิทยานิพนธ์เหล่านี้บางส่วนจะอยู่ที่ Thailand Information Center (TIC) ในหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่ก็มีวิทยานิพนธ์อีกหลายฉบับ เช่น วิทยานิพนธ์ดุซงกีบัณฑิตของ Nancy Eberhardt เรื่อง "Knowledge, Belief, and Reasoning : Moral Development and Culture Acquisition in a Shan Village of Northwest Thailand" ซึ่ง TIC ยังไม่ได้รวบรวมไว้ รายงานหรือเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาที่ไม่ได้ตีพิมพ์ก็เป็นเอกสารที่หาได้ยาก นอกเสียจากจะติดต่อขอยืมกับผู้เขียนโดยตรง

2. การจำแนกประเภทของเอกสาร

การจำแนกประเภทเอกสารและการแบ่งหมวดหมู่ตามความเหมาะสมในศาสตร์ทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาจะทำให้การประเมินสถานภาพการศึกษา รวมทั้งการวิเคราะห์ตีความและการสังเคราะห์ในขั้นต่อไปเป็นไปได้ง่ายขึ้น

การจำแนกเอกสารเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมนี้ได้อาศัยแบบอย่างจากการจัดหมวดหมู่บรรณานุกรมของชิเกฮารุ ทานาเบ้ (Shigeharu Tanabe) นักมานุษยวิทยาแห่งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติด้านชาติพันธุ์วิทยา เมืองโอซากา ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นผู้ที่ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อทางศาสนาในประเทศไทยมาเป็นเวลานาน และได้รวบรวมบรรณนิทัศน์เอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ โดยค้นคว้าจากห้องสมุดตามสถาบันต่างๆ ในประเทศไทยและในญี่ปุ่น ทานาเบ้รวบรวมรายชื่อเอกสารได้มากกว่า 2,700 ชิ้น และศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาได้จัดพิมพ์บรรณนิทัศน์นี้ออกมาในปี พ.ศ. 2534

เอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มชนชาติไท

ในการรวบรวมบรรณานุกรมเอกสารที่เกี่ยวกับ “วัฒนธรรมทางศาสนา” ของชนเผ่าไท ทานาเบ้พบว่า มีเอกสารที่เกี่ยวกับชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ถึง 23 กลุ่ม แต่งานเขียนที่มีเนื้อหาจำเพาะเจาะจงถึงความเชื่อและพิธีกรรมนั้นมีอยู่เพียง 21 กลุ่ม¹ คือ

1. Ahom (ไทอาหม)
2. Khamyang (คำยาง)
3. Phake (ฟาเก้)
4. Aiton (อ้ายตน)
5. Khamti (คำตี้)
6. Tai Nua (Tai Mao, Chinese Shan) (ไทเมา) Tai MaPai, Pai-I (ไทปาอี้) Tai Dehong (ไทได้คง)
7. Shan (Tai Yai) (ไทใหญ่ ไทหลวง เจี้ยว)
8. Khun (เขิน ชิ่น)
9. Lu, Lue (ลื้อ)
10. Yuan (Khon Muang, Lanna) (ยวน คนเมือง ล้านนา)
11. Siamese Thai (ไทย ไทยสยาม)
12. Southern Thai (ไทยปักษ์ใต้)
13. Lao (ลาว)
14. Lao (Khon Isan) (ไทยอีสาน)
15. Phaun (พวน)

¹ เอกสารเกี่ยวกับชาวไทเผ่า Turung (ตุง) Tai Ya (ไทย่า) และ Tai Neua (ไทเหนือ) นั้น บรรยายถึงวิถีชีวิตโดยทั่วไป มีเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรมอยู่น้อยมาก ผู้วิจัยจึงมิได้จัดรวมเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มไททั้งสามเข้าในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แต่ได้เพิ่มเติมเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกลุ่ม Zhuang (จ้วง) เข้าไว้ เพราะมีเอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มนี้อยู่บ้าง

16. Tai Daeng, Thay Roughes (ไทแดง)
17. Tai Khao, Tai Blancs (ไทขาว)
18. Tai Dam, Tai Noirs (ไทดำ)
19. Phu Thai, Lao Song (ผู้ไท ภูไท ไทยทรงดำ ลาวโซ่ง ลาวซ่ง ลาวโสัง ลาวทรงดำ)
20. Yo (ญ้อ)
21. Zhuang (จ้วง)

การจำแนกประเภทของเอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นเรื่องที่ครอบคลุมเนื้อหากว้างมาก ดังนั้น จึงต้องมีการตีกรอบความคิดหรือจำแนกประเภทของความเชื่อและพิธีกรรมให้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้ง่ายต่อการประเมินและวิเคราะห์สังเคราะห์เอกสาร ในส่วนของความเชื่อนั้น ได้มีความพยายามที่จะแบ่งความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติออกเป็น 9 ประเภท ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเวทมนต์
4. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามและलगสังหรณ์
5. ความเชื่อเรื่องความฝัน
6. ความเชื่อเรื่องขวัญ
7. ความเชื่อในเรื่องสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ
8. ความเชื่อเรื่องยากลางน้ำ
9. ความเชื่อเรื่องลักษณะบุคคล

ส่วนในเรื่องของพิธีกรรมนั้น Anthony Wallace นักมานุษยวิทยา ได้แบ่งพิธีกรรมออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (จาก Religion : An Anthropological View 1996)

1. Technological rituals คือพิธีกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อให้มนุษย์สามารถทำนายอนาคตและควบคุมหรือมีอำนาจเหนือธรรมชาติได้
2. Therapy and anti-therapy rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาโรค
3. Ideological rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องคุ้มครองสมาชิกในสังคมนั้นๆ เช่น พิธีกรรมในช่วงสำคัญๆ ของชีวิต พิธีกรรมเพื่อเสริมความเข้มแข็งของจารีตประเพณีและกฎของสังคม พิธีกรรมเกี่ยวกับข้อห้ามและข้อกำหนดต่างๆ ในสังคม และพิธีกรรมที่มีการผ่อนผันให้ละเมิดจารีตประเพณีได้ในบริบทที่จำกัด
4. Salvation rituals พิธีกรรมที่ผู้ร่วมพิธีเปลี่ยนแปลงหรือปรับอัตลักษณ์ของตนเอง โดยอาจจะสวมอัตลักษณ์ของบุคคลอื่น
5. Revitalization rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวกับขบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคม

จากการค้นคว้าเอกสารเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่มชนชาติไท ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดการจัดประเภทดังกล่าวข้างต้นไม่เหมาะที่จะเป็นเกณฑ์ในการจำแนกเนื้อหาของเอกสาร ทานาเบ็งเองก็ได้จำแนกงานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางศาสนาของชนชาติไทออกตามหัวข้อเฉพาะที่ต่างไปจากเกณฑ์ข้างต้น

อย่างไรก็ดี เนื่องจากบรรณนิทัศน์ของทานาเบ็งครอบคลุมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางศาสนาอย่างกว้างขวาง ไม่เฉพาะแต่ความเชื่อและพิธีกรรม² ผู้วิจัยจึงได้คัดเลือกเฉพาะหัวข้อที่เหมาะสมและมีเอกสารเพียงพอที่จะประเมินสถานภาพของการศึกษาวิจัยได้ จึงมีดังต่อไปนี้

² ผู้วิจัยได้คัดเลือกเอาหัวข้อที่ไม่เกี่ยวข้องออก คือ

1. General works เอกสารเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมทั่วไป
2. Calendrical rituals พิธีกรรมที่มีกำหนดเวลาที่แน่นอน
3. Spirit cults and society ลัทธิผีมีต่างๆ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง
4. Kwan theory and practice ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ
5. Rites of passage พิธีกรรมที่กำหนดวาระสำคัญในช่วงชีวิต
6. Magic and spells ไสยศาสตร์และเวทมนต์คาถา
7. Traditional medicine ความเชื่อด้านแพทย์และการรักษาโรคแผนโบราณ
8. Architectural rites and spatial symbolism ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน
9. Tattooing การสัก และนัยยะทางสังคมของการสัก
10. Divination, astrology, calendars, and taboos โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ยามวันเวลามงคล

-
- Buddhism and society
 - Religious movements
 - Buddhist rituals
 - Royal rituals
 - Brahmanism
 - Islam
 - christianity
 - Games, gambling and children's play
 - Theatrical performance and music
 - Myths, legends and folk literature
 - Chronicles

11. Taboos ข้อห้ามต่างๆ³

12. Legendary creatures ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ในตำนาน⁴

3. ประเภทของเอกสารและงานเขียนที่สำคัญ

3.1 General works ทานาเบ้ใช้ general works ในความหมายที่ครอบคลุมถึง “งานเขียนเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปในด้านประเพณีทางศาสนา ภูมิปัญญา และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงหัวข้ออื่นๆ เช่น ขนบธรรมเนียมดั้งเดิม โลกทัศน์ ค่านิยม และบุคลิกภาพ และการจำแนกกลุ่มทางสังคม” กล่าวโดยย่อคือ งานเขียนเหล่านี้บรรยายสังคมวัฒนธรรมอย่างกว้างๆ โดยไม่เจาะลึกในแต่ละด้าน

ผู้วิจัยได้ปรับเกณฑ์ให้งานเขียนประเภท “ทั่วไป” นี้จำกัดอยู่ในเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรมของชนเผ่าไท เนื้อหาของงานเขียนอาจจะกล่าวถึงพิธีกรรมหลายๆ พิธีละกันโดยไม่แยกแยะหรือเจาะลึกถึงพิธีใดพิธีหนึ่ง ดังนั้น จึงไม่สามารถจะจัดเอกสารนี้ให้อยู่ในประเภทเฉพาะดังที่จะกล่าวถึงในส่วนต่อไป

งานเขียนประเภททั่วไปนี้อาจแบ่งย่อยออกได้เป็น

3.1.1 งานเขียนประเภทชาติพันธุ์วิทยา หรือ ethnography ซึ่งมักจะบรรยายถึงกลุ่มชาติพันธุ์โดยเสนอข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และภูมิหลัง ถิ่นที่อยู่อาศัย ภาษา โครงสร้างทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ โดยที่มีเรื่องศาสนาหรือความเชื่อ และพิธีกรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของเนื้อหาทั้งหมด ตัวอย่างเช่น วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตของ Gerald Cannon

³ หัวข้อนี้ผู้วิจัยเพิ่มเติมขึ้นเอง เนื่องจากเป็นความเชื่อที่มีความสำคัญและพบในกลุ่มชนชาติไทหลายกลุ่ม

⁴ เช่นเดียวกัน

Hickey เรื่อง Social Systems of Northern Vietnam (1958) ซึ่งเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับระบบสังคมใน เวียดนามเหนือ โดยเน้นที่รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ระบบการยังชีพ การปกครอง ระบบเครือญาติ และระบบความเชื่อ ส่วนอีกเล่มหนึ่งคือ Minority Groups in North Vietnam (1972) เขียนโดย Joann L. Schrock และคณะ ก็เป็นหนังสือที่บรรยายถึงกลุ่มชนต่างๆ ในเวียดนามโดยกล่าวรวมๆ ถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และความเป็นอยู่โดยทั่วไปของแต่ละกลุ่ม

3.1.2 งานเขียนที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม แต่ไม่ได้

เจาะจงความเชื่อหรือพิธีกรรมใดโดยเฉพาะ ตัวอย่างงานเขียนที่สำคัญๆ คือ งานเขียนของพระยาอนุมานราชธน หรือ เสฐียรโกเศศ เช่น การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (2515) และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อที่ท่านเขียนอีกมากมายหลายเล่ม พระยาอนุมานราชธนได้ศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ อีกทั้งยังจำแนกประเภทของพิธีกรรมอย่างเป็นระบบ นักวิชาการรุ่นหลังๆ ก็ได้อาศัยงานเขียนของท่านเป็นพื้นฐานในการศึกษา นอกจากนี้ ท่านยังได้วิเคราะห์เรื่องผีและความเชื่อโดยพิจารณาถึงบริบทของความสัมพันธ์ในสังคมไทยด้วย

มณี พยอมยงค์ ได้เขียนหนังสือและบทความเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของคนไทยโดยเน้นที่ไทยล้านนา นอกจากนั้น มีเอกสารสำคัญ เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อของล้านนาอีกหลายชิ้น เช่น Richard Davis ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องตำนานและพิธีกรรมต่างๆ ที่

สำคัญๆ ในหมู่บ้านบ้านท่า จังหวัดน่านอย่างละเอียดและ
ถ่ายทอดลงในหนังสือชื่อ *Muang Metaphysics : A Study
of Northern Thai Myth and Ritual* (1984) ส่วน Stanley J.
Tambiah ก็ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในหมู่บ้าน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเขียนหนังสือชื่อ *Buddhism
and the Spirit Cult in Northeast Thailand* (1970) จั
ตติพิทย์ นาถสุภา ศึกษาความเชื่อของ
ไทอาหมจากเอกสารโบราณและเขียนบทความเรื่อง “ความ
เชื่อและพิธีกรรมของชาวไทยอาหม” (2538)

นอกจากนั้น ยังมีงานเขียนที่กล่าวถึงพิธีกรรมและความ
เชื่อ แต่ใช้กรอบแนวคิดใหม่ๆ ในการวิเคราะห์วิพากษ์ โดย
เน้นให้เห็นถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมและเสนอมิติ
และมุมมองใหม่ๆ ทางวัฒนธรรม เช่น งานเขียนของอานันท์
กาญจนพันธุ์และฉลาดชาย รมิตานนท์ เรื่อง “พิธีกรรมและ
ความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม”
(2533) และงานของศรีศักร วัลลิโภดม เรื่อง “ประเพณี
พิธีกรรมที่เปลี่ยนไป” (2533)

งานเขียนในประเภทนี้รวมถึงงานเขียนเฉพาะสาขาวิชา
ที่มีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมแทรกอยู่ด้วย เช่น กาเลหม่าน
โต (2526) ของบรรจบ พันธุเมธา ซึ่งเป็นงานเขียนในเชิง
ภาษาศาสตร์แต่ได้สอดแทรกเอาประเพณีสำคัญๆ ไว้ใน
เนื้อหา และยังแถมท้ายรายละเอียดไว้ในภาคผนวกอีกด้วย

3.1.3 เอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชนชาติไท
ในเชิงเปรียบเทียบนั้นมีงานเขียนที่เด่นที่สุดคือหนังสือเรื่อง
The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual (1980) ซึ่งเขียน
โดย บี เจ เทอวีล (B.J. Terwiel) ซึ่งได้เสนอข้อมูลด้าน

พิธีกรรมอย่างละเอียดโดยเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงระหว่างชนชาติไทยกลุ่มต่างๆ ในพิธีกรรมเกี่ยวกับช่วงแรกของชีวิต การแต่งงาน การตาย และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญ

เทอร์วิลยังได้เขียนบทความที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง คือ "ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และกำเนิดของชนชาติไทย : ตัวอย่างและวิธีการ" ใน คนไทย(เดิม) ไม่ได้อยู่ที่นี้ (2533) เทอร์วิลเสนอวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์เชิงเปรียบเทียบ หรือที่เรียกว่า "ชาติพันธุ์เปรียบเทียบแบบเจาะลึก" โดยอาศัยสมมุติฐานที่ว่าการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมอาจจะทำให้สืบสาวไปถึง "ต้นแบบ" วัฒนธรรมเก่าแก่และลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมของชนเผ่าไทย

เทอร์วิลกล่าวถึงตัวอย่างการศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับพิธีกรรมของชนเผ่าไทยซึ่งแสดงให้เห็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมโบราณของคนไทย เช่น

- การโยนไข่เสี่ยงทายเพื่อเลือกสถานที่ฝังศพ ซึ่งพบในกลุ่มชนชาติไทยหลายกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศเวียดนามและในประเทศพม่า

- การสร้างบ้านของชนชาติไทย ซึ่งอาจจะวิวัฒนาการมาจากการวางผังบ้านแบบโรงเรือนยาว (ผู้ที่เสนอสมมุติฐานนี้คือกัมเจ็ง Cam Trong)

- การสักร่างกายของชนชาติไทย การศึกษาค้นคว้าถึงรูปแบบการสัก ลายสัก ส่วนของร่างกายที่สัก ความหมายและนัยยะทางสังคมของการสัก ซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงวัฒนธรรมร่วมเกี่ยวกับการสักของชนชาติไทยได้ดียิ่งขึ้น

3.2 Calendrical rituals พิธีกรรมที่มีกำหนดเวลาแน่นอนตายตัว แต่ไม่ได้เกี่ยวกับลัทธิหรือความเชื่อที่เกี่ยวกับผีโดยชัดเจน เช่น พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่

ตระกูลสงกรานต์ พิธีกรรมในงานบุญบั้งไฟ ประเพณีลอยกระทง ทั้งนี้ รวมถึง พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตรและผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการประมงและล่าสัตว์ ซึ่งมักจะเป็นพิธีกรรมที่จัดตามฤดูกาล แม้ว่าบางพิธี อาจจะมีกำหนดเวลาที่ไม่ตายตัว แต่ก็ตรงกับช่วงเดือนหรือฤดูกาลที่ตรงกันทุกๆ ปี พระยาอนุมานราชธนมีงานเขียนอยู่หลายชิ้นที่บรรยายถึงพิธีกรรมเหล่านี้โดยละเอียด

3.3 Spirit cults and society ความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อมโยงของความเชื่อนั้นกับสถาบันอื่นๆ ในสังคม ลัทธิถือผี หรือวิญญาณนิยม เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครองภายในระบบบ้านเมือง แม้ว่าชนเผ่าไทจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาอื่นๆ แต่ก็ได้ละทิ้งความเชื่อแบบดั้งเดิมนี้โดยสิ้นเชิง กลับมีการผสมผสานและปรับเปลี่ยนโดยจัดให้อยู่ในโครงสร้างเดียวกันแต่มีความลดหลั่นของระดับชั้นที่ต่างกัน (hierarchy)

งานเขียนในประเภทนี้ครอบคลุมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับลัทธินับถือผี พิธีกรรมเลี้ยงผี การบูชาหลักเมือง หมอผี การทวงผี พิธีเลี้ยงผีเพื่อที่อำนาจของผี เหล่านั้นจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และทำให้การเพาะปลูกสำเร็จตามที่ประสงค์ การเซ่นผีบรรพบุรุษ ผีขุนน้ำเหมืองฝายนั้น แม้ว่าจะคาบเกี่ยวกับหัวข้อที่ 3 คือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตร แต่ก็จัดให้อยู่ในหมวดหมู่นี้เนื่องจากมีความเชื่อเรื่องผีเป็นเกณฑ์พื้นฐาน

งานเขียนที่สำคัญในประเภทนี้ คือ ผีเจ้านาย (2528) เขียนโดย จุลาด ราชย์ รมิตานนท์ นอกจากนั้นยังมีบทความที่เกี่ยวกับลัทธิถือผีในภาคเหนือของ ไทยในวารสาร Mankind ฉบับพิเศษ (1984) เช่น "People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and their Cults" โดย Andrew Turton และ "Spirit Cult and Matrifocality in Northern Thailand : Demographic Perspective" เขียนโดย Christine Mougne และ "The Idiom of Phii Ka' : Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand" เขียนโดย Anan Ganjanapan

ส่วนบทความภาษาไทยนั้น สุรัตน์ รัชมมงคล ได้เขียนเกี่ยวกับพิธีกรรมใน ลัทธิถือผีไว้หลายบทความเช่น “การนับถือผีของคนเมืองเหนือ” (2526) และ สงวน โชติสุรัตน์ เขียนเรื่อง “การนับถือผีของไทยวน” (2510)

3.4 Kwan theory and practice ความเชื่อในเรื่องขวัญและพิธีกรรมที่ เกี่ยวกับขวัญ รวมไปถึงขวัญข้าว ขวัญควาย ขวัญยุงข้าว ฯลฯ

ประคอง นิมมานเหมินท์ เขียนบทความเรื่อง “ขวัญและคำเรียกขวัญ” (2521) และวิไลวรรณ ฐนิฐานันท์ เขียนคำอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาและ วิวัฒนาการของคำว่า “ขวัญ” ใน คำ : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย (2537) และเขียนรายงานวิจัยเรื่องวิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย

3.5 Rites of passage พิธีกรรมในช่วงที่สำคัญๆ ของชีวิต คือการเกิด การแต่งงาน การตาย การต่ออายุหรือสืบชะตา

พระยาอนุมานราชธนเขียนบทความและหนังสือเกี่ยวกับพิธีกรรมเหล่านี้ ไว้มากมาย

3.6 Magic and spells โสยศาสตร์และเวทมนต์คาถา พิธีกรรมในการไล่ ผี การทำคุณไสย และอยู่ยงคงกระพัน เครื่องรางของขลัง พอมดนมอผี

3.7 Traditional medicine การแพทย์แผนโบราณ ความเชื่อเกี่ยวกับการ รักษาโรคโดยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น ยากกลางบ้าน พิธีกรรมในการรักษาโรค การใช้วัตถุมงคล คาถา อำนางผี ยาสมุนไพรในการบำบัดเยียวยา

งานเขียนที่สำคัญคือ An Anthropology of Curing in Multiethnic Thailand (1985) ซึ่งมี Louis Golomb เป็นบรรณาธิการ และ “การแพทย์และ เภสัชของชนชาติไทในสิบสองพันนา” (2529) เขียนโดยเวินเบวียนซ้าย

3.8 Architectural rites and spatial symbolism ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การเลือกชัยภูมิของบ้าน หมู่บ้าน และเมือง การปลูกสร้างบ้านเรือน แผนผังการจัดพื้นที่ การวางผังบ้าน ฯลฯ

งานที่สำคัญคืองานวิทยานิพนธ์ดุขปฏิบัณฑิตของ Santi Chantavilasvong เรื่อง “The Spirit Cults and Supersition in Thai Habitation : A Case Study in Northern Region” (1987) หนังสือเรื่อง ชนชาติไท สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทในสิบสองปันนา เขียนโดย จูเหลียงเหวิน แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ (2537) เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน (2521) โดย อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์ และบทความเรื่อง “ไท ไต ลาว กับบ้านเรือน” (2531) โดยเรืองศักดิ์ กันตะบุตร

3.9 Tattooing การสัก พิธีกรรมประกอบการสัก หมอลัก ลายสัก

งานเขียนที่สำคัญคือ รายงานการศึกษาวิจัยเรื่องลายสักไทยใหญ่ โดย สายสม ธรรมธิ (2538) บทความเรื่อง “การสักขาลายและการบ่ง เองลักษณะของชนเผ่าฮ่ายลาวหรือไทยลาว” (2524) โดย จารุบุตร เรืองสุวรรณ และ “Note Sur Le Tatouage En Pays Thai” (1977) เขียนโดย Francois Lagirarde

3.10 Divination, astrology, calendars โหราศาสตร์ การทำนายโชคชะตา ความรู้ทางโหราศาสตร์และการพยากรณ์เกี่ยวกับชะตาของบุคคล หมู่บ้าน หรือเมือง ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามในการหาวันมงคล วิธีการนับเวลา การทำนายฝัน การแก้ฝัน การทำนายลายมือ การสะเดาะเคราะห์ เคล็ดและพิธีแก้เคล็ดต่างๆ

งานเขียนที่สำคัญในหัวข้อนี้ คือ “Divination by Ahom Deodhai” (1955) เขียนโดย Padmeswar Gogoi

จากการค้นคว้าเอกสาร พบว่ามีงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความเชื่ออื่นๆ ที่น่าสนใจซึ่งยังไม่ได้อยู่ในหัวข้อเรื่องที่ทานาเบ้จำแนกไว้ ผู้วิจัยจึงขอเพิ่มหัวข้อ

เรื่องเพิ่มเติม เพื่อให้การจำแนกงานเขียนมีความละเอียดและครอบคลุมมากขึ้น
คือ

3.11 Taboos ข้อห้ามต่างๆ ที่ยึดถือกันเป็นประเพณีตามความเชื่อของ
แต่ละท้องถิ่น เช่น จารีต ชีต ขะลำ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน การ
แต่งกาย การบริโภค การทำมาหากิน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
สัญลักษณ์และเครื่องหมายที่ใช้เพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับข้อห้าม เช่น เถลว
 เป็นต้น

3.12 Legendary creatures ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ใน
ตำนาน เช่น นาค งานเขียนที่สำคัญคือวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตของพิเชฐ
สายพันธ์ เรื่อง "นาคาคติ" อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรม
ร่วมสมัย (2539) และปี เจ เทอริวิล "การหมุนตัวของนาค การศึกษาเปรียบเทียบ
ข้อความที่ตัดจากวรรณกรรมไทยที่เก่าที่สุด" ใน รวบรวมบทความประวัติศาสตร์
(2529) เทอริวิลได้ให้ข้อคิดเห็นว่าคุณค่าและความเชื่อและตำนานเกี่ยวกับนาค โดยเฉพาะ
การ "ชักนาค" หรือการหมุนตัวของนาค เป็นตำนานที่แพร่หลายไปในบรรดาชน
เผ่าไทหลาย ๆ กลุ่ม

ขั้นตอนการประเมินสถานภาพ

ในขั้นนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกประเภทของข้อมูล วิเคราะห์และตีความผลงาน
เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมโดยเน้นในเรื่องของกรอบความคิดและทฤษฎีที่ใช้
ในการศึกษา เป้าหมาย แนวทาง ขอบเขตของการศึกษา และสาระข้อค้นพบที่
สำคัญๆ

ประเภทของข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมนั้น
แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ข้อมูลพื้นฐาน

- ข้อมูลพื้นฐานจากงานปริวรรต
- ข้อมูลพื้นฐานด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่หลากหลายหรือจำเพาะ
- ข้อมูลพื้นฐานเชิงชาติพันธุ์วรรณนา

2. ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์จากมุมมองต่างๆ

- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองหน้าที่นิยม
- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองโครงสร้าง-หน้าที่นิยม
- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองแบบตีความหมายเชิงสัญลักษณ์
- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรม
- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองวัฒนธรรมชุมชน

3. ข้อมูลที่วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ

- ข้อมูลที่วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ
- ข้อมูลที่วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบแบบเจาะลึก

รายละเอียดของข้อมูลประเภทต่างๆ เหล่านี้คือ

1. ข้อมูลพื้นฐาน

งานศึกษาค้นคว้าที่เสนอข้อมูลพื้นฐานคืองานที่เสนอแต่ข้อมูลล้วนๆ โดยไม่ได้ใช้กรอบแนวคิดหรือทฤษฎีเพื่ออธิบายความเชื่อและพิธีกรรมนั้นๆ หรือผู้เขียนนำเสนอข้อมูลโดยไม่ได้วิเคราะห์เนื้อหาอย่างละเอียดลึกซึ้ง ข้อมูลพื้นฐานนี้จะมีประโยชน์เมื่อได้มีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ หรือนำไปใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบต่อไป

- ข้อมูลพื้นฐานจากงานปริวรรต

ข้อมูลในงานเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่ปริวรรตมาจากต้นฉบับเอกสารโบราณประเภทต่างๆ เช่น ปี่ปสา ใบลาน ฯลฯ เช่น ตำนานต้นผีไทย (2533) ก็ถือเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะมีประโยชน์มากในการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรม

- ข้อมูลพื้นฐานด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่หลากหลายหรือจำเพาะ

ข้อมูลพื้นฐานด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่หลากหลายหรือจำเพาะมักจะอยู่ในงานที่ไม่มีกรอบความคิดหรือทฤษฎีชัดเจน เป้าหมายหลักของการศึกษาคือเพื่อบันทึกความเชื่อและพิธีกรรมที่น่าสนใจและถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังๆ ที่ไม่มีโอกาสได้ประสบการณ์ดังกล่าวได้รู้ นอกจากนั้น อาจจะศึกษาวิจัยเพื่อที่บันทึกไว้ก่อนที่ความเชื่อและพิธีกรรมนั้นจะเสื่อมสลายหรือสูญหายไปโดยสิ้นเชิง คือ เป็นการบันทึกเพื่ออนุรักษ์ไว้ (salvage studies) เช่น ใน รายงานศึกษาวิจัยเรื่องลายสักไทยใหญ่ สายสม ธรรมธิ (2538) ได้กล่าวว่าศึกษาเรื่องนี้ด้วยความเป็นห่วงว่าประเพณีการสักในหมู่ไทยใหญ่ลดลง และช่องว่างในการสืบทอด “สกล่าสัก” อาจจะทำให้การสักแบบดั้งเดิมในกลุ่มไทยใหญ่สูญหายไปในที่สุด

งานเขียนเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่หลากหลายในประเทศไทยส่วนมากจะเน้นเรื่องพิธีกรรมหรือความเชื่อของกลุ่มไทในภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง เช่น ไทยวนหรือคนเมืองในล้านนาหรือภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งมีผู้ที่รวบรวมและบันทึกเรื่องราวความเชื่อและพิธีกรรมไว้มากกว่าภาคอื่นๆ เช่น งานเขียนของ มณี พยอมยงค์และสงวน โชติสุขรัตน์ ส่วนไทอีสานหรือไทลาวในภาคอีสานนั้นก็มิผู้บันทึกไว้มากรองลงมาจากไทยวน เช่น งานเขียนของจารุบุตร เรื่องสุวรรณ, จารุวรรณ ธรรมวัตร และธวัช ปุณโณทก

- ข้อมูลพื้นฐานเชิงชาติพันธุ์วรรณนา

กรอบแนวคิดกว้างๆ ของงานเขียนประเภทชาติพันธุ์วรรณนาตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพยายามที่จะเข้าใจสังคมวัฒนธรรมโดยรวมของชุมชนหรือกลุ่มชน

โดกลุ่มหนึ่ง ดังนั้น การศึกษาจึงต้องทำในหลายๆ ด้าน ตั้งแต่ภูมิหลัง โครงสร้างทางสังคม ภาษา เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ฯลฯ ความเชื่อและพิธีกรรมจึงเป็นเพียงส่วนเดียวของการศึกษาวิถีชีวิตโดยรวม

การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนามักเป็นการค้นคว้าข้อมูลในสังคมใดสังคมหนึ่ง โดยบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับด้านต่างๆ ของวัฒนธรรมโดยละเอียด เช่น รายงานวิจัยเรื่อง A Cultural Study of the Tai Song in Mu-ban Koh Raet, Amphoe Bang Len, Changwat Nakhon Pathom (Nookul and Wanida 1986) ซึ่งนำเสนอภาพเกี่ยวกับสังคมไทโง่งที่หมู่บ้านเกาะแรด มีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของรายงาน โดยผู้เขียนสะท้อนให้เห็นการสืบทอดความเชื่อและประเพณีโบราณในหมู่บ้านนั้น เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ผีฟ้าขวัญ พิธีกรรมเกี่ยวกับการแต่งงาน การเผาศพ ฯลฯ

การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาอาจจะเป็นงานที่รวบรวมและบันทึกสังคมวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น หนังสือชื่อ Minority Groups in the Republic of Vietnam (Schrock 1966) ผู้เขียนได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ 25 กลุ่มในเวียดนาม โดยรวมเอากลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไตด้วย คือ ไทแดง ไทดำ และไทขาว

2. ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์จากมุมมองต่างๆ

งานเขียนประเภทนี้จะนำเสนอเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมโดยการอธิบายหรือวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานโดยใช้กรอบแนวคิดต่างๆ งานเขียนบางชิ้นอาจจะไม่ได้ยึดทฤษฎีหรือแนวคิดใดเป็นหลัก แต่วิเคราะห์ อธิบาย หรือตีความหมายโดยใช้ความเข้าใจและประสบการณ์ของผู้เขียนเป็นหลัก เช่น พระยาอนุমানราชธน ผู้ซึ่งได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมไทยไว้มากมาย อีกทั้งได้จำแนกความเชื่อและพิธีกรรมไว้อย่างเป็นระบบ ท่านได้นำเสนอข้อมูลโดยการบรรยาย แต่ในขณะเดียวกันก็ได้สอดแทรกความคิดเห็นเพื่ออธิบาย วิเคราะห์ และเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านั้นด้วย

● ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองหน้าที่นิยม

ผู้ที่วิเคราะห์เรื่องความเชื่อและพิธีกรรมโดยใช้มุมมองหน้าที่นิยมมักจะใช้กรอบที่ว่าความเชื่อและพิธีกรรมนั้นๆ มีการถือปฏิบัติเพื่อทำหน้าที่บางอย่างในสังคมกล่าวคือ

1. เพื่ออธิบาย (explaining) ปราชญ์การณหรือสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยที่หาสาเหตุชัดแจ้งไม่ได้
2. เพื่อสนับสนุน (validating) สถาบันหรือสถานภาพด้านต่างๆ ในสังคม
3. เพื่อให้กำลังใจ (psychologically reinforcing) ในสภาวะคับขันหรือเมื่อมีเหตุไม่ปกติเกิดขึ้น
4. เพื่อรักษาเอกภาพของสังคม (integrating)

นฤจร อธิธิจักรจรัส (2523) ได้ใช้มุมมองนี้ในการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผีลางเวทมนตร์ของชาวนาไทยในภาคเหนือ นฤจรกล่าวว่าอำนาจของผีลางจะทำให้คนเกิดความมั่นใจและยังผลให้เกิดความมั่นคงในสังคมตามมาด้วย

● ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองโครงสร้าง-หน้าที่นิยม

มุมมองโครงสร้าง-หน้าที่นิยมนั้นมีนัยที่กว้างกว่ามุมมองหน้าที่นิยม กล่าวคือ มองว่านอกจากความเชื่อและพิธีกรรมจะมีหน้าที่สำคัญในการรักษาเสถียรภาพและความสัมพันธ์ในสังคมแล้วยังมีความเกี่ยวข้องกับโครงสร้างสถาบันอื่นๆ ในสังคมอีกด้วย สุเทพ สุนทรภัสร์ ศึกษาเรื่องผีปอบาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2511) และสรุปว่าความเชื่อเรื่องผีปอบามีความสัมพันธ์โยงใยกับสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และยังทำให้เกิดการควบคุมพฤติกรรมและเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจอีกด้วย

Andrew Turton ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดจากฝ่ายมารดา และได้เขียนบทความเรื่อง "Matrilineal Descent Groups and Spirit Cults of Thai Yuan" (1972) และ "People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and their

Cults" (1984) อานันท์ กาญจนพันธุ์ ก็ได้เขียนบทความเรื่อง "The Idiom of Phii Ka' : Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand" (1984) โดยวิเคราะห์การกล่าวหาว่าบุคคลเป็นผีก็คือเครื่องมือในการจำกัดคนที่มิลิทธิในที่ดิน ดังนั้น ความเชื่อดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็น โครงสร้างทาง ด้านอำนาจทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นความขัดแย้ง ในเรื่องรองที่ดิน และการที่ผู้มีอำนาจใช้การกล่าวหาเพื่อเป็นประโยชน์ในการ รักษาฐานอำนาจของตน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผีและการเข้าทรงในสังคม เชียงใหม่ หนังสือเรื่อง ผีเจ้านาย (2526) ได้แสดงให้เห็นรูปแบบของการจัด สถานภาพลำดับชั้นสูงต่ำของผีและเจ้า ในความเชื่อที่คละเคล้ากันทั้งผี-พุทธ- พราหมณ์ ฉลาดชายได้ชี้ให้เห็นถึงการแบ่งแยกหน้าที่และระบบโครงสร้าง ซึ่ง ห้ายที่สุดแล้ว ก็เป็นไปเพื่อสนองความต้องการของคนในสังคมนั่นเอง

- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองแบบตีความหมายเชิงสัญลักษณ์

เนื่องจากองค์ประกอบในพิธีกรรม (รวมไปถึงอุปกรณ์ ภาษาท่าทางที่ใช้ ในพิธีกรรม ฯลฯ) มักจะมีความซับซ้อนและหลากหลาย ดังนั้น จึงมีผู้ที่พยายาม จะตีความหรือวิเคราะห์พิธีกรรมในเชิงสัญลักษณ์ เช่น สุรสิงห์ลำพอง จิม พะเนาวิ ศึกษารายละเอียดพิธีและเครื่องประกอบพิธีสืบชะตา ซึ่งเต็มไปด้วย สัญลักษณ์และการสื่อความหมายระหว่างผู้ประกอบพิธีและผู้ร่วมพิธี และสรุปว่าภาษาสัญลักษณ์เป็นตัวอย่างของวรรณกรรมเงียบ

- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรม

มุมมองการเปลี่ยนแปลงสังคมวัฒนธรรมนั้น เห็นว่า ความเชื่อและ พิธีกรรมในสังคมไม่ได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง เพราะชนบทรอบนิยมประเพณีที่ถือ ปฏิบัติกันมานั้นมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้น ความเชื่อและพิธีกรรมจึงยัง

คงมีอยู่ แต่ได้เปลี่ยนรูปแบบไป ศรีศักร วัลลิโภดม เขียนบทความเรื่อง “ประเพณี พิธีกรรมที่เปลี่ยนไป” (2533) เพื่อสะท้อนมุมมองนี้

ศรีศักรกล่าวว่า การสืบทอดพิธีกรรมและความเชื่อ รวมทั้งจุดประสงค์ เป้าหมาย และรูปแบบพิธีกรรมอาจจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น เดิมอาจจะมีพิธีกรรม เพื่อเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม และเพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจ แต่ต่อมา เป้าหมายได้กลายมาเป็นที่เพื่อความสนุกสนาน หรือ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและนำรายได้มาสู่ท้องถิ่น

- ข้อมูลที่วิเคราะห์จากมุมมองวัฒนธรรมชุมชน

งานเขียนที่ใช้มุมมองนี้จะให้ความสำคัญแก่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศักยภาพและภูมิปัญญาของชาวบ้าน และเน้นพลังของวัฒนธรรมพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาชุมชน อีกทั้งสะท้อนให้เห็นผลกระทบจากการพัฒนาแบบ “บนลงล่าง” ของรัฐ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นผู้บุกเบิกและศึกษาด้วยมุมมองนี้อย่างเป็นระบบ เป้าหมายของการศึกษาดูด้วยมุมมองนี้ก็เพื่อหาปัจจัยพื้นฐานของสังคม และวัฒนธรรม เช่น สถาบันครอบครัว ชุมชน บุคคลิกและลักษณะนิสัยของชาวบ้าน เช่น การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมื่อนำปัจจัยเหล่านี้มาพื้นฟูก็สามารถจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน และทำให้ชุมชนดำรงรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ต่อไป

ฉัตรทิพย์ มีความเห็นว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีสภาพเป็นชนบทนั้นมีความห่างไกลจากอิทธิพลของกระแสหลัก จึงน่าจะรักษารากเหง้าอันบริสุทธิ์ไว้ได้ โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิม เพราะวัฒนธรรมไม่ได้ถูกเจือจางโดยอิทธิพลของวัฒนธรรมหลวงของชนชั้นปกครองและระบบศักดินา ที่อาศัยแนวคิดจากเรื่องเทพอันศักดิ์สิทธิ์ของฮินดูมาสร้างเสริมและย้ำเตือนอำนาจการเมืองการปกครอง

ตัวอย่างของงานเขียนที่ใช้มุมมองวัฒนธรรมชุมชนอีกชิ้นหนึ่งคือบทความเรื่อง “จากปู่ตาถึงป่าสงวนและวัด” ของสมชาย นิลอาธิ ซึ่งแสดงให้เห็น

ภูมิปัญญาของชาวบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ป่าโดยเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องผีปู่ตา บริเวณศาลปู่ตานั้นเป็นป่าสงวนเล็กๆ ที่ไม่มีชาวบ้านไปถ่วงว้ายหรือทำลายสภาพธรรมชาติ

อนึ่ง การศึกษาโดยอาศัยมุมมองวัฒนธรรมชุมชนนี้อาจจะใช้แนวประวัติศาสตร์ เช่น ค้นคว้าข้อมูลจากการอ่านเอกสารโบราณ หรือแนวชาวบ้านมีส่วนร่วม คือ เชิญปราชญ์ท้องถิ่นมาร่วมศึกษาวิจัยด้วย

- **ข้อมูลทั่วไปวิเคราะห์จากมุมมองผสม**

ในระยะหลัง มีนักวิชาการที่เห็นว่ากรอบแนวคิดเดิมๆ นั้น ไม่สามารถอธิบายหรือวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรมได้อย่างลึกซึ้ง จึงมีความพยายามที่จะนำเอาแนวคิดที่หลากหลายมาผสมผสานกันเพื่อหามุมมองที่ชัดเจนที่สุด อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ ก็ได้ใช้มุมมองนี้ในบทความเรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อถือล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม” (2533) ศึกษาการปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อโดยเชื่อมโยงพิธีกรรมกับโครงสร้างความเชื่อทั้งหมดในบริบทของสังคมและทำการวิเคราะห์โดยผสมผสานแนวคิดจากหลายสำนัก อาทิ นีโอมาร์กซิสต์ (การผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม) และแนวคิดจาก Michael Foucault และ Victor Turner ซึ่งถือว่าความเชื่อเป็นภาษาของอำนาจเชิงอุดมการณ์

3. ข้อมูลทั่วไปวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ

- **ข้อมูลทั่วไปวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ**

การวิเคราะห์แบบเปรียบเทียบนั้นจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อสังคมวัฒนธรรม (หรือในที่นี้ ความเชื่อและพิธีกรรม) ของคนกลุ่มต่างๆ นั้นมีความคล้ายคลึงกันบ้าง ในประเด็นนี้ มีนักวิชาการหลายท่านที่เชื่อว่าสังคม “ไท” มีลักษณะดั้งเดิมที่ร่วมกันอยู่หลายประการ และการศึกษาเปรียบเทียบจะทำให้สามารถเข้าใจสังคมวัฒนธรรม “ไท” ได้ลึกซึ้งและชัดเจนยิ่งขึ้น

นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าสังคม “ไท” อื่นๆ (ที่ไม่ใช่ไทย) ถูก “แช่แข็ง” อยู่ในรูปเดิม (ฉัตรทิพย์และเรณู 2528 : 78) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มไทอาหมที่อาศัยอยู่บริเวณที่โอบล้อมด้วยภูเขา ภาษาที่ไทอาหมใช้ก็เป็นภาษาเก่าแก่ดั้งเดิม และมีศัพท์จากภาษาอื่นมาปะปนน้อยมาก

การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมในรูปแบบดั้งเดิมอาจจะพิจารณาจากขั้นตอนของพิธีกรรม และภาษาที่ใช้ในพิธีกรรม ซึ่งมักจะเป็นคำที่ศักดิ์สิทธิ์และไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก รวมทั้งสิ่งของต่างๆ ที่ใช้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมก็เป็นส่วนหนึ่งของ “รากฐาน” ความเชื่อและพิธีกรรมโบราณซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาแต่ดั้งเดิม

การศึกษาเปรียบเทียบทำให้ทราบว่าประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนชาว “ไท” นั้น เก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมากกว่า 700 ปี คือ เก่าแก่กว่าอารยธรรมสุโขทัยเสียอีก ในการศึกษาประวัติศาสตร์ เรามักจะมองย้อนไปถึงเพียงสมัยสุโขทัย เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการประดิษฐ์ตัวอักษรไทย และเป็นช่วงที่ศาสนาพุทธเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคนี้ ทั้งที่จริงแล้ว “ไท” เรามีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานกว่านั้น เพียงแต่อดีตอันรุ่งเรืองยังเป็นสิ่งที่คลุมเครือและไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ ดังนั้น การศึกษาเปรียบเทียบจะช่วยให้กระบวนการค้นคว้าของนักวิชาการขยายกว้างไกลยิ่งขึ้น และมองย้อนหลังไปไกลก่อนยุคสุโขทัย ไม่ติดเพดานเวลาอยู่เพียง 700 ปีเท่านั้น (ฉัตรทิพย์และเรณู 2528)

นอกจากการศึกษาเปรียบเทียบจะทำให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมไทยมากขึ้นแล้ว นักวิชาการก็จะได้กระจงสะท้อนสังคมวัฒนธรรมของตน และเข้าใจในความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมของตนได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นด้วย ซึ่งอาจจะเป็นผลต่อเนื่องให้มีการตื่นตัวในการอนุรักษ์ความเชื่อและพิธีกรรม รวมทั้งวัฒนธรรมดั้งเดิมอื่นๆ ด้วย

งานชิ้นแรกๆ ที่แสดงให้เห็นความพยายามที่จะใช้มุมมองแบบเปรียบเทียบ คือบทส่งท้ายซึ่งพระยาอนุมาราชธนะเขียนให้แก่ Gogoi ใน “A Note on Divination by Ahom Deodhais” โดยพระยาอนุมาราชธนะได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยว

กับพิธีทำนายโหรชะตาโดยใช้กระดูกงูไก่ มีการเปรียบเทียบระหว่างพิธีของไทย
อาหมและไทลาว ในวัฒนธรรมลาวนั้น พิธีเสี่ยงทายกระดูกไก่เป็นส่วนหนึ่งของ
พิธีบูชาผีตาแฮก ซึ่งเป็นพิธีที่หาได้ยากในปัจจุบัน นอกจากนั้นก็ยังมีพิธีเสี่ยง
ทายเพื่อหาสถานที่เผาศพโดยการโยนไข่ไก่และก้อนข้าวเหนียว

ฉัตรทิพย์ได้ใช้มุมมองแบบเปรียบเทียบในการศึกษาพงศาวดารเก่าของไทย
หรือ “อาหมโบราณจิ” ซึ่งบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1771 หรือ ค.ศ. 1228 คือ
ประมาณ 770 ปีมาแล้ว ฉัตรทิพย์ได้ให้ข้อสังเกตว่าเอกสารดังกล่าวไม่มีคำที่
เกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อที่สำคัญคือเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ และมี
บรรพบุรุษ คำว่า “ด้า” ในภาษาไทอาหม แปลว่า ผีคนที่ตายแล้ว ส่วนในภาษา
ไทยแปลว่าผีบรรพบุรุษ หรือผีเรือน ซึ่งเป็นความเชื่อที่คล้ายกันทั้งสอง
วัฒนธรรม กล่าวคือ คนที่ตายไม่ก็ช่วงอายุก็จะวนเวียนอยู่เพื่อปกป้องรักษาและคุ้มครอง
ลูกหลาน

ในส่วนที่สองของบทความนี้ ฉัตรทิพย์ได้บรรยายสรุปเรื่องความเชื่อและ
พิธีเกี่ยวกับผีของชาวไทอาหม การสังเวท การฝังศพ พิธีเรียกขวัญ ในปัจจุบัน
แม้ว่าไทอาหมจะผสมผสานความเชื่อจากศาสนาฮินดูเข้ากับความเชื่อดั้งเดิม แต่
ก็ยังสามารถชี้ชัดได้ว่าความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่างเป็นของดั้งเดิม เช่น การ
ทำนายโดยใช้วิธีดูราไก่ โดยใช้ไก่เป็นๆ วางเรียงกันบนร้าน อามมนต์ หักคอไก่ แล้ว
เนื้อกระดูกออกจากส่วนรา ใช้ไม้ไผ่เหลาเสียบลงไปในรูที่กระดูกแล้วทำนายไป
ตามตำรา

การทำนายกระดูกไก่นั้นเป็นการเปรียบเทียบวัฒนธรรมความเชื่อระดับ
หมู่บ้าน ส่วนระดับรัฐก็มีความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อหลักเมืองหรือพระเสื้อเมือง ซึ่งนัก
วิชาการสามารถจะศึกษาเปรียบเทียบถึงต้นกำเนิดและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเสา
หลักเมืองได้ B.J. Terwiel เขียนบทความเกี่ยวกับความเชื่อและความหมาย
ของเสาหลักเมืองของไทย “The Origin and Meaning of the Thai “City Pillar”
(1978) แม้จะมีนักวิชาการบางท่านให้ความเห็นว่าไทยได้รับอิทธิพลความเชื่อ
เรื่องเสาหลักเมืองมาจากเขมร แต่ Terwiel เสนอว่าความเชื่อดังกล่าวแพร่หลาย

ในลาวและเวียดนาม รวมทั้งในหมู่ไทขาว ไทดำ และไทลื้อในญวนนานด้วย ดังนั้น จึงอาจจะเป็นความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดกันมานาน

การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรม "ไท" ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งก็คือ การเปรียบเทียบวัฒนธรรมจ้วงซึ่งเป็นคนไทในรัฐกวางสีของจีน กับวัฒนธรรมไทโบราณ (ที่ศึกษาค้นคว้าจากประวัติศาสตร์ เอกสารเก่า และการขุดค้นทาง โบราณคดี) โครงการแลกเปลี่ยนความรู้และนักวิชาการระหว่างมหาวิทยาลัย ศิลปากรและรัฐกวางสี ได้ขยายพรมแดนแห่งความรู้ในเรื่องไทกลุ่มจ้วงและเปรียบเทียบวัฒนธรรมของทั้งสองในเรื่องชนบประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับกลอง มโหระทึก ความเชื่อและสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับกบบนหน้ากลอง ซึ่งคล้ายคลึงกับความเชื่อจากตำนานเรื่องพญาคันคาก หรือคางคก ที่เป็นตำนานแพร่หลายในถิ่นอีสานของไทย

พิธีกรรมที่มีการเปรียบเทียบระหว่างไทย(โบราณ) และจ้วงก็คือพิธีฝังศพ ครั้งที่สอง คณะที่ทำการศึกษากล่าวว่าวัฒนธรรมจ้วงในรัฐกวางสีมีการฝังศพครั้งที่สอง โดยที่ครั้งแรกเป็นการฝังชั่วคราว เมื่อเนื้อหนังของศพเน่าเปื่อยไปหมดแล้ว ก็ขุดกระดูกขึ้นมาทำความสะอาด และทำพิธีฝังครั้งที่สอง คือนำกระดูกคนตาย บรรจุห่อไหและนำไปฝังอีกครั้ง พิธีกรรมนี้พบในกลุ่มไทดำในเวียดนามเหนือ ลาวตอนบน และอีสานโบราณซึ่งมีการพบกระดูกคนตายเก่าแก่กว่า 2,000 ปี บรรจุห่อไหฝังดิน

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญก็เป็นสิ่งที่น่าศึกษาเปรียบเทียบ วิไลวรรณ (2532) ได้ทำการเปรียบเทียบเรื่องขวัญในแง่ของภาษา (ทั้งคำว่า "ขวัญ" และความใน "บทเรียกขวัญ") วิไลวรรณได้ให้ข้อสรุปอย่างชัดเจนว่าคำดังกล่าวเป็น คำมรดกในภาษาตระกูลไท

นอกจากเรื่องดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีความพยายามที่จะศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมและความเชื่ออื่นๆ อีก เช่น ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ (2537) ศึกษาพิธีกรรมสวดหน้ากากของพวกจ้วง "ระบำบนยอดเขา" (เจี้ยวหลิงเต) โดยเปรียบเทียบ กับพิธีผีตาโขนที่ทำกันในจังหวัดเลย และพิธีฉลอง "ปู่เยอ ย่าเยอ" ในลาว

เจีย แยนจอง (Cheah Yanchong 1996) ก็ได้ศึกษาเปรียบเทียบ ประเพณีเก่าแก่ของไทยกับของจีนโบราณ เช่น พิธี “เลี้ยงให้เลี้ยงถนน” ซึ่งเป็น ประเพณีที่ถือปฏิบัติและสืบทอดมานานในภาคเหนือ อีสานของไทย ในลาว และ ในเวียดนามเหนือ ในพิธีจะมีการเซ่นไหว้ผีฟ้า และคนทรงจะเสี่ยงทายโชคชะตา ในปีต่อไป พิธี “สู่ขวัญ” ซึ่งเจีย แยน จอง กล่าวว่าถือปฏิบัติกันแต่ครั้งอดีตกาลใน กลุ่มชาติพันธุ์ไททั้งหลาย ตั้งแต่กลุ่มไทดำในประเทศเวียดนามไปจนถึงไทอาหม ในประเทศอินเดีย นอกจากนี้ก็มีพิธีที่ “มด” ทำนายโชคชะตาโดยใช้โหราศาสตร์ การบูชาผี ไล่ผี และการรักษาโรคโดยใช้วิธีหมอมผี ก็มีส่วนคล้ายคลึงกับพิธีที่ทำ โดย “mu” (ภาษาจีน) ที่แปลว่าหมอมผี เช่นกัน

นักวิชาการที่มีผลงานเด่นที่สุดในเชิงศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและ พิธีกรรมของกลุ่มไทก็คือ Terwiel ซึ่งเขียนหนังสือเรื่อง The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual (1980) จากการค้นคว้าพิธีกรรมและความเชื่อของชนชาติไท กลุ่มต่างๆ ทั้งอาหม คำตี้ ฟาเก้ คำยาง ตูรุง (ในรัฐอัสสัมของอินเดีย) ไทลื้อ ไท ฉาน ไทแดง ไทดำ และไทขาว โดยสังเกตดูพิธีกรรมที่ยังสืบทอดและถือปฏิบัติกัน อยู่ ซึ่งถือเป็นสิ่งเหลือรอด (survivals) ของวัฒนธรรมไทโบราณ (ancient Tai culture) ในชนบทที่ยังไม่ถูกอิทธิพลจากภายนอกครอบงำมากนัก

Terwiel เปรียบเทียบพิธีกรรม ประเพณี ที่เก็บข้อมูลจากการสังเกตและ พูดคุยกับบุคคลในวัฒนธรรมนั้นๆ ไม่เน้นเรื่องการศึกษาจากเอกสารโบราณเช่น จักรทิพย์และ Phukan

เป็นที่น่าสังเกตว่า Terwiel เลือก “พิธีกรรม” ของกลุ่ม “ไทอาหม” เป็น รากฐานในการศึกษาเปรียบเทียบ เหตุผลที่เลือกความเชื่อและพิธีกรรมเป็นจุด เริ่มต้นในการศึกษาก็เพราะว่าพิธีกรรมเป็นเรื่องที่ศักดิ์สิทธิ์ การสืบทอดจะเน้นที่ การอนุรักษ์ของเดิมไว้ในรายละเอียด ไม่ดัดแปลงหรือมีการปรับเปลี่ยนรวดเร็ว เหมือนวัฒนธรรมด้านอื่นๆ และเหตุที่เลือกกลุ่มไทอาหมก็เพราะเป็นกลุ่มไทที่ รักษาลักษณะดั้งเดิมไว้ได้มาก แต่ Terwiel เองก็ตั้งข้อสังเกตว่าสำหรับกลุ่มไท ยูนนานและไทฉานนั้นยังมีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้อยู่น้อยมาก

• ข้อมูลที่วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบในแนวชาติพันธุ์วิทยาแบบเจาะลึก Terwiel เป็นผู้ที่สนับสนุนให้ใช้มุมมองประเภทนี้เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และกำเนิดชนชาติไท เขากล่าวว่าลักษณะร่วมของชนชาติไทที่เด่นๆ มี 4 ประการคือ

- การทำนาในที่ลุ่ม
- การปกครองแบบชุมชนเมือง
- การปลูกบ้านได้สูง
- ความเชื่อเกี่ยวกับผีและถ่าน

อย่างไรก็ดี ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่น่าจะนำมาศึกษาเปรียบเทียบอีก ซึ่ง Terwiel ได้ยกขึ้นมาเป็นกรณีศึกษาอีกหลายเรื่อง เช่น หากจะเปรียบเทียบพิสิโยน ไร่เสียงทายถถานที่ฝั่งศพในกลุ่มชาติพันธุ์ไท ก็ไม่ควรจะจำกัดมุมมองอยู่ที่พิสิโยนไร่อย่างเดียว ควรต้องดูรายละเอียดที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ในพิสิศัพ เช่น เช่นการวางศพ การตราสัง และการใส่เหรียญในปากศพ เป็นต้น และจะต้องทำการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชนชาติที่พูดภาษาตระกูลไททั้งหมด โดยพยายามเจาะรายละเอียดให้มากที่สุด และสกัดเอาแนวปฏิบัติที่ถือว่าเป็น “ของใหม่” ออก เช่น การเผาศพ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพุทธ

นอกจากพิสิโยนไร่แล้ว Terwiel เสนอว่าการสักร่างกายก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาเปรียบเทียบ โดยจะต้องศึกษาดูประเภทและจุดประสงค์ของการสัก รวมทั้งเปรียบเทียบรูปแบบและลวดลายของการสักในวัฒนธรรมไททั้งหมด

ชลธิรา สัตยารัตนา ได้ศึกษาเปรียบเทียบในแนวชาติพันธุ์วิทยาเจาะลึกเกี่ยวกับเรื่องเตาหล็กเมืองในวัฒนธรรมไท ใน “ไ้บ้าน ไ้เมือง ไ้คน กำเนิดของหล็กเมือง” (2523)

เปรียบเทียบมุมมองของนักเขียนนักวิชาการชาติต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลา

- มุมมองของนักเขียนชาวตะวันตกในสมัยจักรวรรดินิยม

-ชาวตะวันตกสมัยจักรวรรดินิยมที่ได้เดินทางมายังภูมิภาคนี้ ทั้งหมด ลอนศาสนา นักผจญภัย พ่อค้า นักวิชาการ เจ้าหน้าที่ ได้บันทึกความเป็นอยู่รวม ทั้งให้รายละเอียดด้านต่างๆ ของสังคมวัฒนธรรมไว้โดยใช้มุมมองแบบ Orientalism คือค่อนข้างจะดูหมิ่นดูแคลนว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นมีความล้าหลัง (ฉัตรทิพย์ อารัมภบทใน Tanabe 1991:v) ดังนั้น งานเขียนจึงมีการสอดแทรก อคติทางชาติพันธุ์ค่อนข้างมาก

แต่อย่างไรก็ดี ชาวตะวันตกบางท่านได้ใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่เป็นเวลานาน และคลุกคลีอยู่กับคนท้องถิ่น จึงได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นอยู่อย่างละเอียดจนเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น Dodd ซึ่งเป็นนายแพทย์ และ Seidenfaden ซึ่งเป็นอดีตทหาร แต่เนื่องจากอาจจะยังไม่มี ความเชี่ยวชาญในภาษาถิ่นและยังไม่มีความรู้ด้านวัฒนธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้งนัก งานเขียนจึงอาจจะยังมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง จึงอาจจะมองข้ามความแตกต่างหรือเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม เช่น ทั้ง Dodd และ Seidenfaden มองว่าไทในรัฐอุบล สัมผัสถูกกลืนเข้าในวัฒนธรรมกระแสหลักและหันมานับถือศาสนาอื่นดูกันหมด ทั้งๆ ที่จริงแล้วยังไทอาหมยังยึดถือความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวกับผีบรรพบุรุษไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

- มุมมองของนักวิชาการตะวันตกสมัยหลังจักรวรรดินิยม

นักวิชาการตะวันตกที่เข้ามาศึกษาสังคมวัฒนธรรมในช่วงหลังจักรวรรดินิยมได้ใช้วิธีการศึกษาที่ประกอบด้วยกรอบความคิดและขั้นตอนที่ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาของมหาวิทยาลัยคอร์เนล ที่มีนักวิชาการลงมือเก็บข้อมูลในพื้นที่ แต่นักวิชาการเหล่านั้น ให้ความสำคัญกับ ศาสนาพุทธอย่างมากจนกระทั่งมองความเชื่อดั้งเดิมว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ ประสมปนเปไปกับศาสนาพุทธและพราหมณ์

นักวิชาการไทยและญี่ปุ่นที่ได้รับการฝึกฝนอบรมทางด้านสังคมศาสตร์ จากตะวันตกก็มักใช้มุมมองที่คล้ายคลึงกับปรมาจารย์ของตน แต่ในระยะหลัง เริ่มมีการศึกษาที่เน้นถึงระบบความเชื่อดั้งเดิมมากขึ้น

● มุมมองของนักวิชาการไทย (ไทย ไทอาหม ไทดำ ฯลฯ) ที่ศึกษาค้นคว้า และบันทึกเกี่ยวกับวัฒนธรรมของตนเอง

นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้ค้นคว้า รวบรวมและบันทึกข้อมูลพื้นฐานและบางส่วนก็ได้ปริวรรตเอกสารโบราณเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มตนเองไว้ แม้ข้อมูลเหล่านี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานแต่ก็มีประโยชน์อย่างมากเพราะเป็นข้อมูล เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมดั้งเดิมที่กำลังจะสูญหายไป และบันทึก โดยผู้ที่มีประสบการณ์โดยตรงหรืออย่างน้อยมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับ วัฒนธรรมนั้นๆ

นักวิชาการไทยที่กระตือรือร้นศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในท้องถิ่นของตนมีหลายท่าน เช่น พระยาอนุমানราชธนะ ได้ค้นคว้าและบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ ความเชื่อและพิธีกรรมของไทยไว้มากมาย ส่วนลาวก็มีมหาสิลา วีระวงส์ ซึ่งได้ ศึกษาและเขียนเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาในลาวไว้มากเช่นกัน

นอกจากนั้น มีนักวิชาการไทอาหม Padmeswar Gogoi ซึ่งสนใจใน ความเชื่อพื้นบ้านของไทอาหมเอง และได้เขียนหนังสือชื่อ Tai Ahom Religion and custom (1976) J.N.Phukan เป็นนักวิชาการไทอาหมที่สามารถอ่านเอกสาร โบราณได้ และได้เขียนบทความชื่อ "Inventory of Ahom Deities and Spirits" โดยแจกแจงรายละเอียดเกี่ยวกับเทวดาและผีของชาวอาหม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ชาวอาหมไม่ได้ถูกกลืนโดยสังคมใหญ่โดยสิ้นเชิง แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจาก ศาสนาฮินดู แต่ไทอาหมก็ยังมีประเพณีและความเชื่อเก่าๆ หลงเหลืออยู่ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้ได้สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งก่อนที่ชาวไทอาหมจะอพยพย้ายถิ่นมาอยู่ลุ่มแม่น้ำ พรหมบุตร กงจินเหวิน ซึ่งเป็นไทได้คง ก็ได้ศึกษาและบันทึกความเชื่อและ ประเพณีของคนไทได้คง (2538) ในประเทศจีน

- มุมมองของนักวิชาการไทยหรือเทศที่ได้เดินทางไปเยือนกลุ่มชาติพันธุ์ไทอื่นๆ

มีนักวิชาการไทยรวมทั้งนักวิชาการตะวันตกหลายท่านที่มีโอกาสเดินทางไปสังเกตหรือเก็บข้อมูลภาคสนามในหลายพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทอาศัยอยู่ เช่น บรรจบ พันธุเมธา จักรทิพย์ นาถสุภา สุมิตร ปิติพัฒน์ สุจิตและปราณี วงศ์เทศ ฯลฯ ทำให้เกิดการขยายวงการศึกษาออกไปยังกลุ่มไทอื่นๆ อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น

สุมิตร ปิติพัฒน์ ได้เดินทางไปเยือนถิ่นไทดำและศึกษาศาสนาและความเชื่อของไทดำ (2534) สุมิตรได้สรุปว่าความเชื่อดังกล่าวค่อนข้างจะเป็นอิสระจากอิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์ กล่าวคือ ไทดำยังเชื่อเรื่องผีแถน ผีฟ้า ผีบ้านเมือง ผีบรรพบุรุษ ฯลฯ และเชื่อเรื่องขวัญ การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทำโดย “หมอ” ผู้มีความรู้เรื่องจารีตประเพณีเป็นอย่างดี ส่วน “มด” นั้นเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านไสยศาสตร์ หากมองในแง่ของภาษาศาสตร์ ไทดำก็ไม่มีคำภาษาบาลีสันสกฤตมาปะปนเหมือนภาษาไทย

ศิราพร ณ ถลาง ก็เป็นนักวิชาการไทยอีกคนหนึ่งซึ่งมีโอกาสดำเนินทางไปสังเกตและเก็บข้อมูลเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมของคนไทนอกประเทศ คือ คนไทใต้คงซึ่งเป็นกลุ่มไทใหญ่อาศัยอยู่ในยูนิอัน ศิราพรได้เขียนบทความเรื่อง “เจ้าพารา-ปฐวัญข้าว พุทธกับผีในระบบความเชื่อและศาสนาของคนไทยเมืองของ” (2538)

นักวิชาการในกลุ่มนี้ นอกจากจะได้เก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกลุ่มไทที่ได้ไปเยือนแล้ว ยังได้ใช้มุมมองในเชิงเปรียบเทียบเพื่อจะวิเคราะห์ถึงความคล้ายคลึงของความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่มของตนและกลุ่มที่ได้ไปศึกษาด้วย

ขั้นตอนสังเคราะห์ สรุปผลและเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ไทในประเทศไทยที่ผ่านมา มีทั้งการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและการศึกษาวิจัยในเชิง

วิเคราะห์ ส่วนกลุ่มที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้มากที่สุดคือกลุ่มไทยวน (คนเมือง) ในภาคเหนือของประเทศไทยและกลุ่มไทย-ลาวหรือไทยอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ในการศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม กรอบแนวคิดหน้าที่นิยม และกรอบโครงสร้าง-หน้าที่นิยม เป็นกรอบที่นิยมใช้กันมาก กล่าวคือ มีการวิเคราะห์กันอย่างกว้างขวางถึงบทบาทหน้าที่สำคัญของความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ในการรักษาเสถียรภาพและความสัมพันธ์ในสังคม ทั้งนี้ เนื่องจากการแสวงหาคำอธิบายบทบาทหน้าที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่น่าสนใจและท้าทาย บ่อยครั้งที่ผู้คนภายนอกวัฒนธรรมมักจะเห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเป็นสิ่งที่มลายไ้เหตุผล การอธิบายแบบหน้าที่นิยมทำให้เข้าใจถึงความสำคัญของความเชื่อและพิธีกรรมพื้นฐานในบริบทของสังคมมากขึ้น

กรอบแนวคิดพลวัตวัฒนธรรมที่มองว่าความเชื่อและพิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลงในแง่ของเป้าหมายและรูปแบบ ก็ได้รับความนิยมมากขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน ส่วนกรอบวัฒนธรรมชุมชนนั้น แม้จะเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกรอบหน้าที่นิยม (คือพยายามหาคำอธิบายถึงบทบาทหน้าที่ที่สำคัญของวัฒนธรรมชุมชน) แต่ก็มี ความแตกต่างกันในแง่ของการมุ่งเน้นที่จะรักษารากเหง้าของวัฒนธรรมชุมชน และการนำพลังวัฒนธรรมพื้นฐานมาพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งในแก่ชุมชน

ส่วนการศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ไทอื่นๆ⁵ มักจะเป็นการรวบรวมและบันทึกข้อมูลพื้นฐาน ไม่ได้ใช้กรอบทฤษฎีในการวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเหล่านั้นจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงหาลักษณะที่ร่วมกันของความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไท ข้อค้นพบที่สำคัญๆ จากการศึกษาเปรียบเทียบก็คือ มี "วัฒนธรรมร่วม" หรือสิ่งเหลือรอดที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของไทยโบราณ (survivals of the ancient Tai culture) ซึ่งเป็นมรดกร่วมทางวัฒนธรรมด้านความเชื่อและพิธีกรรมในกลุ่ม

⁵ ยกเว้นลาว และไทใหญ่หรือชาน ที่มีนักวิชาการชาวตะวันตกเข้าไปศึกษาอยู่บ้าง

ชาติพันธุ์ไทหลายกลุ่ม เช่น ความเชื่อเรื่องแกน ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ เลื้อเมือง ไจ
บ้านใจเมือง ขวัญ และพิธีกรรมในการเปลี่ยนช่วงชีวิต

คำถาม โจทย์วิจัย และวิธีการศึกษาใหม่ ๆ

เทอร์วิลได้แนะนำว่าการศึกษาเปรียบเทียบแนวประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์
แบบเจาะลึกจะทำให้เราสามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับลักษณะร่วม
ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทได้ กล่าวคือ นอกจากจะศึกษาถึงความเชื่อและพิธีกรรมร่วม
แล้ว ยังต้องค้นคว้าหารายละเอียดต่างที่เกี่ยวข้องเนื่องทั้งหมดด้วยเพื่อให้ได้ภาพที่
สมบูรณ์ เป็นต้นว่า หากจะศึกษาเรื่องขวัญในเชิงเปรียบเทียบระหว่างกลุ่ม
ชาติพันธุ์ไทต่างๆ ก็ควรจะต้องมีการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับประเภทของขวัญ และใน
แต่ละประเภทก็แยกย่อยลงไปถึงรายละเอียด เช่น ขวัญข้าว ก็ควรจะศึกษาค้น
คว้าความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับข้าว เช่น ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ ผีตาแฮก และพิธีกรรมที่
เกี่ยวเนื่องกับข้าว รวมทั้งข้อห้ามต่างๆ ชิด คะลำ อุบาทว์ ที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรือพืช
พันธุ์ธัญญาหาร นอกจากนั้นควรจะค้นคว้าให้ลึกซึ้งไปถึงการปลูกและการบริโภค
ข้าวชนิดต่างๆ และพิธีกรรมเกี่ยวกับการกลั่นกรรมด้วย

แม้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทอาจจะมีแนวคิดเรื่องขวัญร่วมกัน แต่อาจจะมียาง
กลุ่มที่แนวคิดได้วิวัฒนาการแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ ด้วยอิทธิพลด้านสิ่งแวดล้อม
หรืออิทธิพลจากวัฒนธรรมข้างเคียง เช่น ไทยปักษ์ใต้ มีความเชื่อและพิธีกรรม
เกี่ยวกับขวัญ “เรื่อ” ในขณะที่ไทอื่นๆ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับขวัญเรื่อมากเท่าใด
นัก

นอกจากจะศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมร่วม
ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทแล้ว ก็ควรจะมีการขยายการเปรียบเทียบไปถึงกลุ่มชาติพันธุ์
ข้างเคียงที่ยึดถือความเชื่อและพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกันด้วย เช่น การสัก ซึ่งมิได้มี
จำกัดเพียงกลุ่มไทเท่านั้น แต่ชนเผ่ากะเหรี่ยงและเผ่าอื่นๆ ก็มีการสักด้วยเช่น
เดียวกัน

นอกจากการเปรียบเทียบเพื่อหาลักษณะร่วมของความเชื่อและพิธีกรรม
ไทแล้ว น่าจะมีการมองถึงพลวัตของวัฒนธรรมในด้านความเชื่อและพิธีกรรมด้วย
เนื่องจากในการหาลักษณะร่วมนั้น เรามุ่งแต่จะมองสิ่งที่มีเหมือนกัน สิ่งที่ยังคงรูป
หรือถูก "แช่แข็ง" แต่การศึกษาพลวัตที่มีชีวิตชีวาจะทำให้เราเรียนรู้ถึงความ
เปลี่ยนแปลงและนัยยะในบริบทของสังคมปัจจุบัน และอาจทำให้มีการคาดเดาไป
ถึงอนาคตได้อีกด้วย

ประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาและค้นคว้าเพิ่มเติม คือ

- การที่วัฒนธรรมกระแสหลักพยายามครอบงำชุมชนและการที่ชุมชน
ตอบโต้การแพร่ขยายของวัฒนธรรมกระแสหลัก
- อุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจระดับประเทศที่มีผลต่อความ
เปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อและพิธีกรรม
- การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ที่จะสะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของ
วัฒนธรรมต่างๆ เช่น การที่สังคมในประเทศไทยเป็นสังคมที่เปิดเมื่อเทียบกับ
สังคมไทอื่นๆ (ฉัตรทิพย์ อารัมภบทใน Tanabe 1991:V)
- การเมืองการปกครองแบบสังคมนิยมในประเทศเพื่อนบ้านซึ่งส่งผลให้
มีความเข้มงวดหรือมีการควบคุมการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อท้องถิ่น แต่
ในขณะเดียวกัน ความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้านก็ได้รับการอนุรักษ์ไว้เนื่องจากมี
ข้อจำกัดเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก โดยเฉพาะสังคมทุนนิยมซึ่ง
ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกอย่างมาก

สารบัญ

บรรณานุกรม : ความเชื่อและพิธีกรรม

1. งานเขียนที่มีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมสอดแทรกอยู่ด้วย	1
2. ความเชื่อและพิธีกรรมโดยทั่วไป	5
3. การนับถือผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง	10
4. ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ	14
5. พิธีกรรมที่กำหนดวาระสำคัญในช่วงชีวิต	15
6. ไสยศาสตร์และเวทมนต์คาถา	16
7. ความเชื่อด้านแพทย์และการรักษาโรคแผนโบราณ	17
8. ความเชื่อเกี่ยวกับดินที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน	18
9. การสักและนัยยะทางสังคมของการสัก	19
10. โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ยามวันเวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ	20
11. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ในตำนาน	21

บรรณานุกรม

งานเขียนที่มีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมสอดคล้องด้วย

- กมลวรรณ สุ่มเจริญ. "วิเคราะห์โลกทรรศน์ในวรรณกรรมสำหรับพิธีกรรมของล้านนาจากเมืองโบราณ
เวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิชญโลก, 2531.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร และกุสุมา ไชยวินิตย์. "ประเพณีของชาวภูไทตำแหน่งหมู่บ้านนาป่าหนาด." เมือง
โบราณ 6 (1) : 51-57, 2522.
- อัครทิพย์ นาคสุภา. แนวคิดนักทฤษฎีสังคมานาชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทพประทานพร, 2526.
- ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไท. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ชนัญ วงษ์วิภาค. ชาวป่าน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม
และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีหมู่บ้านนาป่าหนาด. ขอนแก่น : คณะมนุษย
ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.
- ดุษฎี กาฬอ่อนศรี และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และ
วัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีหมู่บ้านชาวเยอ. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530.
- บรรจบ พันธุเมธา. กาเลหม่านไตในรัฐชาน. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทย
สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2526.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิมพิมพ์, 2498.
- ประคอง นิมนานเหมินทร์ และทองศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. ล้านนาไทยคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือ
เชียงใหม่, 2521.
- ประชัน รักพงษ์. "การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านไทลื้อในภาคเหนือของสาธารณรัฐประชาธิปไตย
ประชาชนลาว." ใน Traditions and Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings
of the 6th International Conference on Thai Studies. Theme VI, Chiang Mai (14-17
October), 1996.
- ปราณี กุลละวณิชย์. จังหวัด : ชนชาติไทในสาธารณรัฐประชาชนจีน ภาคที่ 2 วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ :
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- ปราณี วงษ์เทศ. "การละเล่นและพิธีกรรมในสังคมไทย." วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

- แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2514.
- รุ่งอรุณ ทิมขุนทดเถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาติพันธุ์ : ศึกษากรณีบ้านโนนตะแบก. รายงานวิจัยสนับสนุนโดย USAID. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.
- มณี พยอมยงค์. วิถีชีวิตและค่านิยมของชาวล้านนาไทย, 2521.
- , วัฒนธรรมล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และปราณี วงษ์เทศ. จ้วง : พี่น้องเผ่าไทยเก่าแก่ที่สุด. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ. ไทยน้อย ไทยใหญ่ และไทยสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2534.
- ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรม ภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา. โลกทรรศน์ไทยภาคใต้. สงขลา : โรงพิมพ์ไทรโยน, 2521.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน. การเปลี่ยนแปลงทาง สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนสองแห่งในจังหวัดขอนแก่น : หมู่บ้านอัมพวันและหมู่บ้านคาถาแก่นคูณ. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.
- สารนาถ. เยี่ยมไทยอาหมส่วยเลือดของเรา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เสถียรภาพ, 2497.
- สิทธิ บุตรอินทร์. โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา. รายงานผลการวิจัย The Southeast Asian Studies Program, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2523.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. คนไทยอยู่ที่นี้ ที่อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับศิลปวัฒนธรรม, 2537.
- สุภางศ์ จันทวานิช. วัฒนธรรมชนชาติไท กรณีไทขาว. กรุงเทพฯ : โครงการวัฒนธรรม สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. "โลกทัศน์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากหนังสือก้อม ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530.
- เสฐียรโกเศศ. ลัทธิธรรมเนียมและประเพณีของไทย. พระนคร : บรรณาการ, 2508.
- , ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510.
- , การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : คลังวิทยา, 2515.

สุวิทย์ วีระศาสตร์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีบ้านโนนตะแบก. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์. นานาเดจา. ประเพณีล้านนาไทย. เชียงใหม่ : ประทีปวิทยา, 2517.

Dang van Nghiem, Chu Thai Son, and Luu Hung. Ethnic Minorities in Vietnam. Hanoi : The GIOI Publishers, 1993.

Davis, Richard B. Muang Metaphysics. Bangkok : Pandora, 1984.

DeYoung, John E. Village Life in Modern Thailand. Berkeley : University of California Press, 1955.

Dodd, William C. The Tai Race. Cedar Rapids, Iowa : The Torch Press, 1923.

Gohain, Aimya Khang. "The Tai-Phake of Assam: A Comparative Study of Their Culture." Traditions and Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies. Theme IV, Vol. 1, pp. 113-127. Chiang Mai (14-17 October), 1996.

Halpern, Joel M. Aspects of Village Life and Culture Change in Laos. Special Report Prepared for the Council on Economic and Cultural Affairs, New York, 1958.

Hickey, Gerald C. "Social Systems of Northern Viet Nam: A Study of Systems in Contact." Thesis (Ph.D.), University of Chicago, 1958.

Izikowitz, Karl Gustav. "Notes about the Tai." Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities 34 (1962) : 73-91.

Kaufman, Howard K. Bangkhuad: A Community Study in Thailand. Locust Valley, New York : J.J. Augustin, 1960.

_____. Village Life in Vientiane Province (1956-1957). Laos Project Paper No. 12, Edited by Joel M. Halper. Los Angeles : University of California, 1958.

Kingshill, Konrad. Ku Daeng-The Red Tomb. A Village Study in Northern Thailand. Bangkok : Suriyaban Publishers, 1976.

Nookul Chompoonich and Wanida Phisespongsa. A Cultural Study of the Tai Song in Mu-Ban Koh Raet, Amphoe Bang Len, Changwat Nakhon Pathom. A report supported by UNESCO, 1986.

Seidenfaden, Erik. The Thai People. Bangkok : Siam Society, 1958.

Schrock, Joann. Minority Groups in the Republic of Vietnam. Washington D.C. ; Cultural Information Analysis Center, The American University, 1966.

_____. Minority Groups in North Vietnam. Ethnographic Study Series.
Washington D.C. : U.S. Government Printing Office, 1972.

Tannenbaum, Nicola. "Agricultural Decision Making Among the Shan of Maehongson Province, Northwestern Thailand." Thesis (Ph.D) University of Iowa.

Terwiel, B.J. Monks and Magic : An Analysis of Religious Ceremonies in Central Thailand.
Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series No. 25. Bangkok :
Craftsman Press Co., Ltd., 1975.

Yanchong, Cheah. "More Thoughts on the Ancient Culture of the Tai People."
Journal of The Siam Society 84,1 (1996) : 29-33.

ความเชื่อและพิธีกรรมโดยทั่วไป

กวงจินเหวิน. "ความเชื่อและประเพณีของชนชาติไทได้คง." ใน คนไทได้คง : ไทใหญ่ในยูนนาน.

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

สุมา ชัยวินิตย์. "ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน." ปริญญาธิพนธ์การศึกษามหา
บัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม,
2531.

คำแหง ทิพนดาดี. "ความเชื่อโบราณของเผ่าไตดำ." มรดกล้านช้าง สถาบันค้นคว้าวัฒนธรรม
กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม 1, 1 (มกราคม - มิถุนายน 1996) : 129-143 (เอกสาร
ภาษาลาว).

จิราภรณ์ ภัทราภาณุภัทร. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : โครงการไทย
ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

เจริญ ตันมหาพราน. 30 พิธีกรรมพิสดาร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด, 2536.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. "การศึกษาศาสนาและพิธีกรรมของกลุ่มผู้พูดภาษาไตที่อาศัยอยู่นอกประเทศ
ไทย." ใน คนไทนอกประเทศ : พรมแดนแห่งความรู้. เอกสารประกอบการสัมมนาทาง
วิชาการของสมาคมประวัติศาสตร์ (28-29 มกราคม), 2532.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทยอาหม." ใน วัฒนธรรมไทยกับขนบการ
เปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชศิลป์. "ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวไทยอาหมจากการอ่านอาหม-
โบราณภาษาไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 14, 4 (ธันวาคม 2528) : 70-97.

ธวัช ปุณโณทก. "ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน." ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติ
ความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

_____. "ความเชื่อพื้นบ้านสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน." วารสารวัฒนธรรม 30, 1
(2534) : 61-70.

บุญชนะ ทองแสน. "การศึกษาระบบความเชื่อที่นอกเหนือพุทธศาสนาของชุมชนชาวพุทธในเขตกลุ่มแม่
น้ำท่าจีน." ปริญญาธิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ประเพณีและไสยเวทในชนข้างเขตน่าน. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2525.

ปราณี วงษ์เทศ. "พิธีกรรมกับการละเล่น." ศิลปวัฒนธรรม 4,6 (2526) : 16-25.

_____. "ศาสนาของชาวผู้ไท." เมืองโบราณ 17,3 (2534) : 50-54.

ปิฎกโชติธรรม. "ความเชื่อ." วารสารรวมคำแหง 2,1 (2518) : 54-72.

- , ความเชื่อ. (คติชาวบ้านอันดับ 5) สงขลา : โรงพิมพ์มิ่งมงคลการพิมพ์, 2522.
- กักรัย โชติกันตะ. "นิยายปรัมปราเรื่องแก่น : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง." ปรินญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2530.
- มณี พยอมยงค์. "ความเชื่อของคนไทย." ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- , ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย. เชียงใหม่ : ทิพย์เนตรการพิมพ์, 2527.
- ไมเคิล ไรท์. "ผี-พุทธ-พราหมณ์ สามเจ้าของศาสนาสยาม." ศิลปวัฒนธรรม 12, 4 (2534) : 118-128.
- ยรรยง จิระนคร. "หลักฐานเรื่องบรรพบุรุษคนไทยอพยพมาจากประเทศจีน." ใน Traditions and
Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings of the 6th International
Conference on Thai Studies, Theme IV Volume II, Chiang Mai. (14-17 October),
1996.
- ยุพิน เข้มมุกต์, ขนิษฐา โกมลตรี และเรณู อรรฐาเมศร์. "ศาสนา ความเชื่อ และประเพณีของชาวไทย
ลื้อ : ศึกษาหมู่บ้านธาตุ บ้านหย่วน และบ้านแว่น อ. เชียงคำ จ. เชียงราย." ใน ไทลื้อ : เชียง
คำ รวมบทความทางวิชาการ, หน้า 115-120. เชียงใหม่ : ชมรมล้านนาคดี มหาวิทยาลัยล้าน
นา วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2529.
- ยุรี ใบตระกูล. "พิธีบุญกำฟ้าของลาวพวน : กรณีศึกษานูบ้านพวน ตำบลบางน้ำเขียว อำเภอพรหม
บุรี จังหวัดสิงห์บุรี." ปรินญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุรี อภิรักษ์ภูสิทธิ์. "คติความเชื่อของคนอีสานโบราณ." ศิลปวัฒนธรรม 4,5 (มีนาคม 2526) : 41-43.
- รณิ เลิศเลื่อมใส. "คติสร้างโลกของอาหมในฐานะภาพสะท้อนอุดมการณ์ดั้งเดิมของสังคมไทย." ใน
Traditions and Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings of the 6th
International Conference on Thai Studies, Theme IV Volume II, Chiang Mai. (14-17
October), 1996.
- เรณู อรรฐาเมศร์. "ความเชื่อของชาวไทยลื้อสิบสองปันนา : ชีวิตนี้และชีวิตหลังความตาย" ใน สิบสอง
ปันนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- วาศนา อรุณกิจ. "พิธีกรรมและโครงสร้างทางสังคมของลาวโซ่ง." ปรินญานิพนธ์การศึกษามหา
บัณฑิต สาขาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ และนิการวรรณ วิรัชนิการวรรณ. การเข้าทรงและร่างทรง : ความเชื่อ พิธีกรรม และ
บทบาทที่มีต่อสังคม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2533.
- ธวัช ปุณโณทก. "ความเชื่อเรื่องบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน" ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติ
ความเชื่อ เอกสารประกอบการสัมมนา, กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2526.

- นพนธ์ สัมมา และคณะ. พิธีกรรมกับการสื่อสารทางสังคม. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. บุญบังไพ. รายงานการสัมมนาเรื่องโครงสร้างทางเศรษฐกิจ : เส้นทางสู่ความสมดุล จัดพิมพ์โดยมูลนิธิชัยพัฒนาและ TDRI, 2535.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. "พิธีกรรมที่เปลี่ยนไป." เมืองโบราณ 16, 1 (มกราคม-มีนาคม 2533) : 7-10.
- ศิวพร ณ ถลาง. "เจ้าพารา-ปู่ขวัญข้าว พุทธกับผีในระบบความเชื่อและศาสนาของคนไทเมืองขอนแก่น" ใน คนไทได้คง : ไทใหญ่ในยูนนาน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.
- สงวน โชติสุขรัตน์. ประเพณีไทยภาคเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2512.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และปภาณี ฐิติวัฒนา. ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- สมปอง พิสิฐวิวัฒน์. "ศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีของบ้านน้ำปิง ต.น้ำพาง อ.แม่จรม จ.น่าน" สารนิพนธ์ประกาศนียบัตรบัณฑิต สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- สุมิตร ปิติพัฒน์. "ศาสนาและความเชื่อของไทยดำ." เมืองโบราณ 17,3 (2534) : 42-49.
- โสฬส ศิริไสย์. "แกนฟ้า แกนหลวง ร่องรอยวัฒนธรรมดึกดำบรรพ์ของชนชาติไท-ไต." ภาษาและวัฒนธรรม 7, 1 (มีนาคม - มิถุนายน 2531) : 32-41.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สมบัติตายาย. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2537.
- _____. บุชาพญาแสน. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2537.
- _____. ฮึดฮอยเฮา กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2537.
- อริยานุวัตร เขมจารี, พระ. "คติความเชื่อชาวอีสาน" ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์. "พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม" ใน สมุดสังคมศาสตร์ 12 (พฤศจิกายน-มกราคม 2533) : 123-139.
- Archaimbault, C. "Religious Structures in Laos." Journal of the Siam Society. 52, 1 (1964) : 57-74.
- Chamberlain, James R. "The Black Tai Chronicle of Muang Mouay, Part I: Mythology." Mon-Khmer Studies 21 : 19-55.
- Durrenberger, Paul E. "The Shan Rocket Festival : Buddhist and Non-Buddhist Aspects of Shan Religion." Journal of the Siam Society ???? (1973)

- , "Annual Non-Buddhist Religious Observance of Mae Hong Son Shan." Journal of the Siam Society 68, 2 (1980) : 48-56.
- Hoang Luong. "The Beliefs Connected with Rice Plant of the Tai in Vietnam." In Traditions and Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies, Theme IV, Vol. 1, pp. 149-171. Chiang Mai. (14-17 October), 1996.
- Kirsch, A. Thomas. "Phu Thai Religious Syncretism : A Case Study of Thai Religion and Society" Thesis (Ph.D.) Harvard University.
- , "Complexity in the Thai Religious System: An Interpretation." Journal of Asian Studies, 36 (1977).
- Landon, Kenneth. Southeast Asian : Crossroads of Religion. Chicago : University of California Press.
- Le May, Reginald. An Asian Arcady : The Land and People of Northern Siam. Cambridge : W. Heffer and Sons, 1926.
- Pratashlota Buragohain. "Ahom Religion." In Traditions and Changes At Local/ Regional Levels. Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies. Theme IV, Vol. 1, pp. 37-45 Chiang Mai. (14-17 October), 1996.
- Sumitr Pitiphat. "The Religion and Beliefs of the Black Tai, and a Note on the Study of Cultural Origins." Journal of the Siam Society 68,1(1980) : 29-37.
- Suvanna Kriengkraipetch. "Thai Folk Beliefs about Animals and Plants and Attitudes toward Nature." In Culture and Environment in Thailand. pp. 195-211. Bangkok : Siam Society, 1989.
- Tambiah, S.J. Buddhism and the Spirit Cults in Northeast Thailand. Cambridge : Cambridge University Press, 1970.
- Tanabe, Shigeharu. Religious Traditions among Tai Ethnic Groups. A Selected Bibliography. Ayutthaya Historical Study Centre, Bangkok : Amarin Printing Group Co.,1991.
- Terwiel, B.J. The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual. Volume 1 : Life Cycle Ceremonies. Centre for Southeast Asian Studies, Gaya. Ranchi, India : The Catholic Press, 1980.

----- The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual. Volume 2 : Sacrifices and Time-Reckoning, South East Asian Review 6 (1-2). Centre for Southeast Asian Studies, Gaya. Ranchi, India : The Catholic Press, 1980.

Textor, Robert B. An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in a Central Thai Village. Thesis (Ph.D), Cornell University.

T'ien Ju-K'ang. Religious Cults of the Pai-I along the Burma-Yunnan Border. Ithaca : Southeast Asian Program, Cornell University, 1986.

การนับถือผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

กลุ่มนักพัฒนาอีสาน. "ปฐา ความลึกกลับของความเชื่อ." สังคมพัฒนา 125-6 (2527) : 36-40.

กิติ แก่นจําปี. "ความเชื่อเรื่องผีปู่และย่าและ." ศึกษาศาสตร์สาร 10, 2-4 (2525) : 121-133.

จิตร ภูมิศักดิ์. โครงการแข่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524 (เขียนเมื่อปี พ.ศ. 2505).

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ผีเจ้านาย. เชียงใหม่ : โครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. "ผี - กับเทคโนโลยีและการผลิตแบบธรรมชาติ." ศิลปวัฒนธรรม 6, 4 (2528) : 32-36.

ชัย ขาวคอย และธิดา เจริญโรจน์. "ผีปู่ย่า." วารสารสังคมพัฒนา 5, (2528) : 26-31.

ชูรัตน์ ชัยมงคล. "การนับถือผีของคนเมืองเหนือ." วารสารวัฒนธรรมไทย 22, 11 (2526) : 58-67 และ 22, 12 (2526) : 43-58.

เต็บ ชุมสาย, หม่อมหลวง. แม่โพสพ. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2517.

ถาวร ปิธีโรจ. "วัดและผี วิถีของชุมชน" ชุมชนพัฒนา 1, 3 กันยายน - ตุลาคม (2529) : 78-83.

ธัมมัตโตภิกขุ, พระ และ พ. ณ ประมวญมารค. ตำนานต้นผีไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2533.

บุญเลิศ สายสุวรรณ. "ชาวไทยพวนกับประเพณีกำฟ้า." วารสารพัฒนาชุมชน 20, 1 (2524) : 56-57.

บำเพ็ญ ณ อุบล. "ผีมหีเสกข์หลักเมืองของเมืองอุบลราชธานี." ศิลปวัฒนธรรม 11, 1 (2532) : 128-134.

ประนัยต์ จตุพรพิทักษ์กุล. "มองสังคมหมู่บ้านผ่านความเชื่อเรื่องผี." สังคมพัฒนา 2-3 (2529) : 59-69.

เรณู อรรถาเมศร์. "ความเชื่อผีในล้านนา : อดีต ปัจจุบัน." วารสารวัฒนธรรมไทย 25, 9 (2529) : 70-75.

วิวัฒน์ พันธวุฒิยานนท์. "พิธีเลี้ยงผีชุมชนลาวครั้ง วัฒนธรรมผีของชาวพุทธ." สารคดี 9, 101 (กรกฎาคม 2536) : 40.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "การถือผีในเมืองไทย." ศิลปวัฒนธรรม 5, 4 (2527) : 6-17.

-----, "ความเชื่อเรื่องแกนในไทยดำ." เมืองโบราณ 17, 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2534) : 12-35.

ศิริลักษณ์ สุภากุล. "พิธีกรรมพ่อนผีกับการจัดระเบียบทางสังคม." ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สงวน โชติสุวรรณ์. "การนับถือผีของไทยยวน." วารสารวัฒนธรรมไทย 7, 9 (2510) : 19-25.

- สงัน สุวรรณเลิศ. ผีปอบ - ผีเข้า ในวรรณคดีทางจิตเวชศาสตร์. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2529.
- สมชาย นิลอาธิ. "จากปู่ตาถึงป่าสงวนและวัด." ศิลปวัฒนธรรม : 72-75.
- . "บุญข้าชะ - เบิกบ้าน พิธีกรรมสร้างความบริสุทธิ์เพื่อชีวิตที่สมบูรณ์." ศิลปวัฒนธรรม 16, 2 (ธันวาคม 2537) : 109-111.
- สุทิน สนองผัน. "ผีเสื้อหรือผีเสื้อสาย." ศิลปวัฒนธรรม 12, 3 (2534) : 134-137.
- . "ผีตาแฮก." ศิลปวัฒนธรรม 13, 4 (2535) : 134-135.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. "แรกนา ใน "นาแฮก." ศิลปวัฒนธรรม 11, 7 (2533) : 22-25.
- สุเทพ สุนทรนาถ. "ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." ใน สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- สุรพล คำรินทร์กุล. "การนับถือผีในหมู่บ้านภาคเหนือ." เมืองโบราณ 5, 4 (2522) : 25-35.
- เสรี พงศ์พิศ. "ผี" ใน คำ : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. "พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ บ้านไธหล่อ." สารคดี 7, 78 (2534) : 126-136.
- เสฐียรโกเศศ. เมืองสวรรค์และผีสาวเทวดา. พระนคร : บรรณาการ, 2515.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. "พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ บ้านไธหล่อ." สารคดี 7, 78 (สิงหาคม 2534) : 126-136.
- โสมรศมี (นามแฝง). "พิธีเซ่นสรวงผี "ตายาย" ของชาวปักชีใต้" วารสารวัฒนธรรมไทย, 5 (2509) : 20-22.
- อนาโตล โรเจอร์ เบิดติเยร์. ตำนานเจ้าผีล้านนา ปฐมมุลมุลี. เชียงใหม่ : สุริวงส์บุ๊คเซนเตอร์, 2534.
- อมาวลี เกียรติถาวร. "เจ้าพ่อศรีนครเตา : บทบาทและความสำคัญของการถือผีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์. "ผีตาโขน : แนวคิดใหม่จากมุมมองการศึกษาชาติพันธุ์วิทยา-โบราณคดี." เมืองโบราณ 20, 1 (มกราคม - มีนาคม 2537) : 136-145.

- Anuman Rajadhon, Phya. "The "phi." Journal of the Siam Society 41 (2) : 153-178.
- . "Mae Posop, the Rice Mother." Journal of Siam Society 43,1 (1955) : 55-61.
- Archaimbault, Charles. "Une cérémonie en l'honneur des génies de la mine de sel de Ban Bo (Moyen Laos)." Bulletin de l'École Française d' Extrême Orient 48 (1) : 221-231.

- Condominas, George. "Phiban cults in rural Laos" In Change and Persistence in Thai Society. Edited by G. Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca : Cornell University Press, pp. 252-278, 1975.
- Cohen, Paul T. "Are The Spirit Cults of Northern Thailand Descent Groups?" Mankind 14, 4 (August 1984) : 293-299.
- Gohain, Aimya Khang. "Chao-Suo Worship of the Tai Phakes." In Religion and Beliefs. Proceedings on International Conference on Thai Studies. Chulalongkorn University, Bangkok. (22-24 August), 1984.
- Hale, Ann. "The Search for a Jural Rule: Women in South East Asia. The Northern Thai Cults in Perspective." Mankind 14, 4 (August 1984) : 330-338.
- Irvine, Walter. "Decline of Village Spirit Cults and Growth of Urban Spirit Mediumship : The Persistence of Spirit Beliefs, the Position of Women and Urbanization." Mankind 14, 4 (August 1984) : 315-323.
- Phukan, Jogendra Nath. "The Inventory of Ahom Deities and Spirits: An Aspect of Ancient Tai Belief." In Religion and Beliefs. Proceedings on International Conference on Thai Studies, Thai Studies Program, Chulalongkorn University, Bangkok. (22-24 August), 1984. เก็บความโดยปรานี วงษ์เทศ "เทวดาและผีของชาวอาหม แห่งมณฑลหนึ่งของความเชื่อของชาวไทย (ไต) โบราณ" เมืองโบราณ 10 (4) ตุลาคม - พฤศจิกายน 2527.
- Placzek, James A. "*phii miang*: Black Thai Symbols of State and Leadership." In Proceedings of the 4th International Conference on Thai Studies. pp. 48-68. Kunming (11-13 May), 1990.
- Rhum, Michael R. "The Lords of AVA: Spirit Rites in Northern Thailand." Crossroads 4, 2 (1989) : 53-62.
- Tanabe, Shigeharu. "Spirits, Power and the Discourse of Female Gender : The Phi Meng Cult in Northern Thailand." In Thai Construction of Knowledge. Edited by Manas Chitakasem and Andrew Turton. London : SOAS, 1991.
- Tannenbaum, Nicola. "The Heart of the Village: Constituent Structure of Shan Communities." Crossroads 5 (1990) : 23-41.
- Terwiel, B.J. "The Origin and Meaning of the Thai 'City Pillar'." Journal of the Siam Society 66, 2 (1978) : 159-171.
- Textor, Robert Bayard. "An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in a Central Thai Village" Thesis (Ph.D.), Cornell University, 1960.

- Turton, Andrew. "Matilineal Descent Groups and Spirit Cults of the Thai-Yuan in Northern Thailand." Journal of the Siam Society 60, 2 (1972) : 217-256.
- _____. "People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and Their Cults." Mankind 14, 4 (August 1984) : 272-292.
- Velder, Christian. "Chao luang muak kham (the royal master with the golden crown) : Report on the forest spirit of Ban Saliem. Journal of the Siam Society 51 (1) : 85-92.
- Yuji Baba. "The Ritual of the Guardian Spirits of the Tai Lue and Its Social Background : The Case Study of Nan Province in Northern Thailand." Paper presented at the 5th International Conference on Thai Studies, 1993.
- _____. "Migration and Spirit Cult : The Case Study on the Tai-Lue Villages in Nan Province, Northern Thailand. In Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies. Theme II, pp. 27-47. Chiang Mai. (14-17 October), 1996.

ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ

พุทธ บุตรรัตน์. "ขวัญข้าว แม่โพสพแม่โพศรี" สารคดี 26 (3) เมษายน : 76-77, 2530.

_____. "ข้าวกับพิธีกรรม : ความเชื่อ จารีตประเพณี และความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้านอีสาน." สังคมพัฒนา 2-3 (2539) : 110-115.

นัย บำรุงเวช. "สู่ขวัญใต้หุ่ย." ศิลปวัฒนธรรม 6, 9 (2528) : 104-107.

ประคอง นิยมานเหมินท์. "ขวัญและคำเรียกขวัญ." ลานนาไทยคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521.

ประจักษ์ สลายแสง. "ประเพณีการทำขวัญผึ้ง ต.ศิริมาศ อ.ศิริมาศ สุโขทัย." ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

มณี พยอมยงค์. "ประเพณีสู่ขวัญควาย." วารสารศึกษาศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) 9, 2 (2523) : 73-80.

วิไลวรรณ ชนิษฐานันท์. วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา.

_____. "ขวัญ : มรดกความเชื่อไทโบราณ" ใน คำ : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

เลฐียรโกเศศ. ขวัญและประเพณีการทำขวัญ. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.

อุดม หนูทอง. วรรณกรรมสวดดีและแหล่งทำขวัญของภาคใต้. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2524.

Anuman Rajadhon, Phraya. "Me Posop, The Rice Mother" Journal of the Siam Society, 43, 1 (1955) : 55-61.

Kanittanan, Wilaiwan and James Placzek. "Historical and Contemporary meanings of Thai kwan : the use of lexical meaning change as an indicator of culture change." In Religion, values, and Development in Southeast Asia. Edited by Bruce Matthews and Judith Nagata, Singapore : Institute of southeast Asian Studies, National University of Singapore, 1986.

พิธีที่กำหนดวาระสำคัญในช่วงชีวิต

ชัยชนะ จิตบุญ. "การศึกษาประเพณีงานศพของชาวไทยท้องถิ่นจังหวัดตรัง." ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2536.

พระยาอนุมานราชธน. ประเพณีเนื่องในการเกิด-ตาย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505.

ศรีเลา เกษพรหม. ประเพณีชีวิตคนเมือง. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดพิมพ์. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538.

เสฐียรโกเศศ. ประเพณีปลูกเรือน-แต่งงาน. พระนคร : บรรณาการ, 2512.

อรสม สุทธิสาคร. "การคลอผ้าบ้าน." สารคดี 12, 141 (2539) : 91-110.

Archambault, Charles. "Contribution à l'étude du rituel funéraire lao" Journal of the Siam Society, 51 (1) : 1-57, 1963.

ไสยศาสตร์และเวทมนต์คาถา

จิตใจ อยู่สุธิ. "การศึกษาความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยจากเอกสารสมัยอยุธยา." ปริญาญ:

นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ

โรฒ ประสานมิตร, 2539.

เรียบ ศรีทองเพชร. ตำราไสยศาสตร์จากสมุดข่อย. เอกสารปริวรรตของหอศิลปวัฒนธรรม หมายเลข 5

อยุธยา : วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, 2533.

อรุณ เวชสุวรรณ. พุทธศาสนากับไสยศาสตร์. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2518.

สุวรรณี อุดมผล. ความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ในวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงสมัยอยุธยา.

งานวิจัยโครงการวิจัยเสริมหลักสูตรคณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ความเชื่อด้านแพทย์และการรักษาโรคแผนโบราณ

โกมาตร จีงเสถียรทรัพย์, น.พ. ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย. ศูนย์ประสานงานการ
พัฒนาการแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย กระทรวงสาธารณสุข, 2535.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. "ความเชื่อเรื่องยากลางบ้านของชาวอีสาน" ใน อีสาน 2 อีสานปัญหา
หมอยากลางบ้าน โหราจารย์พื้นเมือง. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.

เงินเยวียนซ้าย. "การแพทย์และเภสัชของชนชาติไทในสิบสองปันนา." ศิลปวัฒนธรรม 7, 4
(กุมภาพันธ์ 2529) : 70-73.

สถิตย์ สุขบท. "การรักษาพยาบาลพื้นบ้านในชนบทภาคอีสาน : ศึกษากรณีอำเภอรัตนบุรี จังหวัด
สุรินทร์" วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2538.

สุจินดา คุจาวีณิช. "หมอทรงเทวดา : รูปแบบการปรับตัวของหมอพื้นบ้านหรือไม่." วารสารสาธารณสุข
มูลฐาน 7, 1 (2535) : 17-20.

Annajyoti Gogoi, Sachindra Kumar Borthakur and Puspadhar Gogoi. "Ethnomedicinal Plants
of Tai Ahoms of Upper Assam." In Proceedings of the 6th International Conference
on Thai Studies, Chiang Mai. (14-17 October), 1996.

ความเชื่อเกี่ยวกับถิ่นที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน

จุฬาลงกรณ์ (บก.). ชนชาติไทย : ศถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในสิบสองพันนา.

แปลโดยงามพรรณ เวชชาชีวะ. เชียงใหม่ : สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, 2537.

"พหุลวง". คติความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับการสร้างเรือน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาดไทย, 2526.

แมน เมืองเหนือ. "ประเพณีกนฮอยกเฮือน." วารสารคนเมือง 2, 10 (เมษายน 2499) : 141-148.

วาสนา ชลิกโท. "ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของชาวไทยพุทธในอำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา."

ปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาควิชา, 2537.

วิวัฒน์ เตมียพันธ์. "อาคารพักอาศัยลานนา : คติความเชื่อและประเพณีบางประการเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน การปลูกสร้าง และการวางผัง" ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬา, 2530.

เรืองศักดิ์ กันตะบุตร. "ไท ไต ลาว กับบ้านเรือน" ศิลปวัฒนธรรม 9 (5) : 52-57, 2531.

ฤทัย ใจจงรัก. เรือนไทยเดิม. สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

สุณีย์ เสียวเพ็ญวงศ์, มัทนาวดี ยาเจริญ และสุพรรณ แก้วกันยา. "ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ของชาวบ้านศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านโนนอำนวย อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์และหมู่บ้านทุ่งสว่าง อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ." มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ 9, 1 (มกราคม-ตุลาคม 2534) : 47-54.

อนุกุญท์ เจริญศุภกุล และวิวัฒน์ เตมียพันธ์. เรือนลานนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2521.

อรศิริ ปาณินท์. บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น. สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

Chantavilasvong, Santl. "The Spirit Cults and Superstition In Thai Habitation : A Case Study In Northern Region." Thesis (Ph.D.), University of Michigan, 1987.

Wilaiwan Khanittanan. "The Order of the Natural World as Recorded In Tai Languages" In Culture and Environment in Thailand, pp 233-242, Bangkok : Siam Society, 1989.

การสักและนัยยะทางสังคมของการสัก

- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. "การสักขาลายและการปอง เอกลักษณะของชนเผ่าฮ้ายลาวหรือไทยลาว" ใน อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี 2) รวบรวมโดย ผศ. สิริรัตน์ คำวันสา, 2524.
- ไพโรจน์ สโมสร. "พ่อฤาษีจิตรกรลายสัก" ศิลปวัฒนธรรม 1, 10 (สิงหาคม 2523) : 55-60.
- , "พระอริยานุวัตรกับการสักลาย" ศิลปวัฒนธรรม 2, 15 (มกราคม 2524) : 42-47.
- ณัฐภัทร นาวิกิจวิวัฒน์. "ลายสักที่บ้านเชียง" เมืองโบราณ 4, 4 (กรกฎาคม - กันยายน 2521) : 93-96.
- นิติ ภาวครพันธุ์. "รอยสักกับการสร้าง "ตัวตน" ใน เผยแพร่-พรางกาย ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล (บก.). กรุงเทพฯ : คบไฟ, 2541.
- ศศิธร เฝ้าสัจจะ. "ลายสัก สัญลักษณ์ลูกผู้ชาย มรดกแห่งความเชื่อที่ยังหลงเหลืออยู่." สารคดี 4, 41 (กรกฎาคม 2531) : 48-61.
- สมชาย นิลอาธิ. "ลายสัก : จิตรกรรมบนความเจ็บปวด" ศิลปวัฒนธรรม 6, 2 (ธันวาคม 2527) : 112-124.
- สายสม ธรรมธิ. รายงานการศึกษาวิจัยเรื่องลายสักไทใหญ่. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.
- Lagirard, François. "Note Sur Le Tatouage En Pays Thai" Journal of the Siam Society 77, 2 : 29-38.
- Tannenbaum, Nicola. "Tattoos : Invulnerability and Power in Shan Cosmology." American Ethnologist 14, 4 (November 1987).

โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ยามวันเวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ

คมเนตร และ เกียรติศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิช. "ชีวิต การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ
ของล้านนาในอดีต" ใน In Proceedings of the 6th International Conference on Thai
Studies. Chiang Mai. (14-17 October), 1996.

มณี พยอมยงค์. "ความเชื่อของคนไทย" ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

มาลัยวัลย์ ดีอ่ำ. "ศึกษาและตีความคะลำจากอำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น." ปริญญานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาศิลปศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พิชญโลก, 2532.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. "เชื่อเคล็ดเชื่อลาง." วารสารวัฒนธรรมไทย 28, 5 (2532) : 33-35 และ 28,
6 : 10-12.

หลวงวิจิตรวาทศิลป์. ฤกษ์ยามยามดีกับพิธีการมงคลต่างๆ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ห้างสมุด , 2495.

Gogoi, Padmeswar. "Divination by Ahom Deodhais." Journal of the Siam Society 43,1
(1955) : 49-53.

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ในตำนาน

ป๋. เจ. เทอร์วิล. "การหมันตัวของนาค การศึกษาเปรียบเทียบข้อความที่คัดจากวรรณกรรมไทยที่เก่าที่สุด." รวมบทความประวัติศาสตร์ , 2529.

พิเชฐ สายพันธ์. "นาคาคติ" อีสานลุ่มแม่น้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย." ปริญญา นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

สมบัติ พลายน้อย. "ความเชื่อเรื่องพญานาค." วารสารไทย 17, 65 (มกราคม-มีนาคม 2540) : 17-26.